

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

“ТЕХНОЛОГИЯ” ФАКУЛЬТЕТИ

“МЕНЕЖМЕНТ” КАФЕДРАСИ

2А-МЖ-11 гуруҳ талабаси
Юнусов Шерзод Рустамжон ўғли

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: Корхоналарда экспорт – импорт операцияларини ташкил этиш
(Уйчи тумани мисолида)

Илмий раҳбар:

и.ф.н.Т.Дадабоев

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	4
I БОБ Ишлаб чиқариш корхоналарида экспортнинг аҳамияти ва ташқи савдони ривожланишида экспортни роли	6
1.1. Ишлаб чиқариш корхоналарида экспортнинг аҳамияти ва таркибий тузилиши	6
1.2. Халқаро савдода экспорт - импорт операцияларини давлат томонидан тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари	7
1.3. Ташқи савдони ривожланиши ва унда экспортни роли	12
II БОБ Уйчи туманида экспорт-импортни ривожланиши кўрсаткичлари тахлили	16
2.1. Иқтисодийни модернизациялаш жараёнида Уйчи туманининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши	16
2.2. Наманган вилояти Уйчи туманида экспорт ва импорт ҳамда ташқи иқтисодий фаолияти ривожланиши кўрсаткичлари тахлили	19
III-БОБ Мамлакатни модернизация қилиш даврида экспортни ташкил этиш ва ривожлантириш босқичлари, муаммолари ва истиқболлари	24
3.1. Ташқи савдо фаолияти билан шуғулланаётган қўшма корхоналарда экспортни ривожлантириш босқичлари, муаммолари ва истиқболлари	24
3.2. Мамлакатни модернизация қилиш даврида ташқи савдо алоқаларини ташкил этиш ва самарали фойдаланиш йўллари	28
3.3. Экспорт – импорт операцияларини амалга ошириш механизмини соддалаштириш орқали ташқи савдони ривожлантиришнинг жаҳон тажрибаси	31
ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.....	34
Фойдаланилган дабиётлар.....	38

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг hozirgi босқичида минтақалар экспорт фаолиятини ривожланишини аниқ чора-тадбирлар асосида давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва тартибга солиш миллий минтақавий сиёсатнинг устувор йўналиши барқарор иқтисодий ўсишини таъминлашнинг асосий омилларидан бири бўлиб қолмоқда. Маълумки, мамлакатимизнинг иқтисодий салоҳияти экспорт ҳажмини тўхтовсиз ошириб бориш имкониятини беради. Бу борада ташқи иқтисодий фаолият самарадорлигининг асосий кўрсаткичларидан бири экспортнинг маҳсулот ва хизматлар таркиби ҳисобланади.

Бугунги кунда экспортни ривожлантириш бу макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, инвестицион фаолиятни рағбатлантиришга йўналтирилган давлатнинг умумий иқтисодий сиёсатининг ажралмас бир қисмидир

Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган маърузасида "...Барчамиз яхши англаб олишимиз зарурки, ишлаб чиқаришни диверсификация қилмасдан туриб, ташқи бозорларга чиқиш ва маҳсулотларимизни сотиш борасидаги экспорт дастурини амалга ошириш, валюта даромадлари тушумини таъминлаш, юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришни ва иш ўринларини ташкил этиш, пировард натижада ўз олдимизга қўйган юксак мақсадларимизга эришиш ҳақида сўз юритиш мумкин эмас." ¹деб таъкидлаб ўтди.

Ўзбекистон ижтимоий – иқтисодий тараққиётининг айна палласида экспорт ҳажми ва салоҳиятини ошириш бир неча сабабга кўра муҳим аҳамият касб этади.

Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: "...Бизнинг жаҳон экспорт бозорида мустақкам ўрин олишимиз учун, мамлакатимизда молиявий ва иқтисодий барқарорликни, аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини таъминлаш учун ишончли замин яратиб берадиган, бугун ҳаётнинг ўзи талаб қилаётган энг зарур сиёсат ана шундан иборат" ²

Экспортни ривожлантириш ички бозордаги чегараланган имкониятлардан ташқари таклиф бозори ҳажмини ташқи омиллар эвазига кенгайтириш имконини беради. Бу эса миллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлигини таъминлашда муҳим ўрин тутди.

Мазкур омилнинг долзарблигини шу билан изоҳлаш мумкинки, бир тарафдан, мустақилликка эришгунга қадар мамлакатдаги деярли барча корхоналар нафақат Ўзбекистон, балки собиқ Совет итифоқининг бошқа республикалари эҳтиёжини ҳам қондиришга қаратилган ҳолда тузилган бўлса, бошқа тарафдан, мустақиллик йилларида ташкил этилган кўпгина корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳияти ҳам (асосан текстиль, автомобиль, кимё саноати ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида) ички талабнигина эмас, балки ташқи дунё эҳтиёжини ҳам қондиришга йўналтирилган. Бироқ айна пайтда мазкур корхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятларидан самарали фойдаланилмаяпти ва уларнинг бир қатор маҳсулотлари ички бозор ҳажмининг чегараланганлиги ва ушбу соҳада мавжуд муаммолар туфайли экспортнинг ҳам чегараланганлиги учун ўз рақобатбардошлигини йўқотмоқда. Демак, мазкур корхоналарда мавжуд ишлаб чиқариш имкониятларидан самарали фойдаланиш ва шу аснода рақобатбардошликка эришиш кўп жиҳатдан келажакда бу маҳсулотлар экспорти кўламини ошириш билан боҳлиқдир

Иқтисодий соҳадаги глобаллашувнинг бир кўриниши миллий ишлаб чиқаришнинг байналмилаллашуви шаклида намоён бўлмоқда. Бу мамлакат ҳудудидан ташқарида ишлаб

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг «мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари»га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. «Халқ сўзи» газетаси, 2015 йил 17 январь.

² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 22 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси «Халқ сўзи» газетаси, 2014 йил. декабр

чиқаришнинг ривожланиши ва кенгайишининг ифодасидир. Магистрик диссертацияси ишининг долзарблиги ана шу хусусиятдан келиб чиқади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Бозор муносабатларига ўтиш шароитида ташқи иқтисодий фаолият юритишнинг ўзига хос хусусиятлари, миллий хўжаликларнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашувининг назарий ва амалий муаммолари, экспорт салоҳиятини ошириш ва таркибий ривожлантиришнинг иқтисодий ўсишни таъминлашдаги роли ҳақида МДХ олимлари – Т. Койчиев, А. Я. Эльянов, Е.Г. Ясин, А.П Киреев, Е.В Скурко, Г.П.Овчинников, Ю.Шишков, В.В.Покровская, В.Соколов, Б. Фомин, Л.Л.Игонина ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларида ўз аксини топган.

Ўзбекистон иқтисодиёти ривожланиши, қулай экспорт муҳитини яратиш ва экспорт таркиби ривожлантиришнинг илмий-амалий жиҳатлари республикамиз иқтисодчи-олимлари Алимов Р.О., Расулов А.Ф., Бекмурадов А.Ш., Беркинов Б.Б., Сираждинов Н.С, Тўхлиев Н., Ўлмасов А., Шодиев Р.Х., Назарова Г.Г., Ҳакимов Н.З, Бобожонов Б.Р. ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган.

Тадқиқотнинг мақсади ва асосий вазифалари. Битирув-малакавий ишида қўйилган мақсадга эришиш учун қуйидаги асосий вазифаларни ҳал этиш юзасидан мулоҳаза ва ёндашувларни амалга ошириш назарда тутилади:

-Ишлаб чиқариш корхоналарида экспортнинг аҳамияти ва таркибий тузилишини кўриб чиқиш;

-Халқаро савдода экспорт - импорт операцияларини давлат томонидан тартибга солишнинг ҳуқуқий асосларини ўрганиш;

-Ташқи савдони ривожланиши ва унда экспортни ролини тадқиқ қилиш;

-Наманган вилояти Уйчи тумани ишлаб чиқариш корхоналарида экспорт фаолияти самарадорлигини таҳлил қилиш;

-Ташқи савдо фаолияти билан шуғулланаётган қўшма корхоналарда экспортни ривожлантириш босқичлари, муаммолари ва истикболларини кўриш;

-Мамлакатни модернизация қилиш даврида ташқи савдо алоқаларини ташкил этиш ва самарали фойдаланиш йўлларини ўрганиш;

. - Экспорт – импорт операцияларини амалга ошириш механизмининг соддалаштириш орқали ташқи савдони ривожлантиришнинг жаҳон тажрибаси ўрганган ҳолда таҳлил қилишдан иборат.

Тадқиқотнинг предмети бўлиб Наманган вилояти Уйчи туманидаги ишлаб чиқариш корхоналарни экспорт муносабатлари самарадорлиги ҳисобланади.

Тадқиқотнинг объекти. Изланишнинг асосий объекти қилиб Наманган вилоят Уйчи туманида фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқариш корхоналарида экспорт фаолиятлари олинди.

Тадқиқотнинг назарий ва услубий асоси бўлиб Президентимиз И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини қарор топтиришнинг ўзига хос йўли, Президент Фармонлари, Ҳукумат Қарорлари ва ҳуқуқий далолатномалар, саноат корхоналари модернизациялаш борасида эришилган илғор тажрибалар хизмат қилди.

Битирув малакавий иши кириш, учта боб, ҳулоса ва фойдаланилган адабиётлар қисмидан иборат. Биринчи бобда Ишлаб чиқариш корхоналарида экспортнинг аҳамияти ва ташқи савдони ривожланишида экспортни ролларини тадқиқ этиш, иккинчи бобда Наманган вилояти Уйчи тумани ишлаб чиқариш корхоналарида экспорт фаолияти самарадорлигини таҳлили, учинчи бобда эса Мамлакатни модернизация қилиш даврида экспортни ташкил этиш ва ривожлантириш босқичлари, муаммолари ва истикболлари баён қилинган.

1 боб. Ишлаб чиқариш корхоналарида экспортнинг аҳамияти ва ташқи савдони ривожланишида экспортни роли

1.1. Ишлаб чиқариш корхоналарида экспортнинг аҳамияти ва таркибий тузилиши

Мамлакатимиз президенти таъкидлаганидек: "...ўтган 2014 йилда 500 дан зиёд янги корхона, биринчи навбатда, кичик бизнес субъектлари экспорт фаолиятига жалб этилди. Ташқи савдо балансидаги ижобий сальдо 180 миллион долларни ташкил қилди, мамлакатимизнинг олтин-валюта захиралари 1 миллиард 600 миллион долларга кўпайди.

Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ҳузурида махсус ташкил этилган Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортини кўллаб-қувватлаш жамғармасининг роли бу борада тобора ошиб бормоқда.

2014 йилда мазкур Жамғарма томонидан 2 минг 400 та тадбиркорлик субъектига ўз товар ва хизматларини ташқи бозорларга чиқариш бўйича ҳуқуқий, молиявий ва ташкилий хизматлар кўрсатилди. Жамғарма кўмагида тадбиркорлик субъектлари томонидан 1 миллиард 250 миллион доллар миқдоридаги экспорт шартномалари тузилди. Мазкур шартномалар асосида ўтган йили қиймати 840 миллион доллардан зиёд товарлар экспорт қилинди.

Жамғарма томонидан тадбиркорларга ташқи бозорларни ўрганиш ва чет эллик шерикларни топиш, халқаро тендер савдоларида иштирок этиш, шунингдек, экспорт шартномаларини тузиш, халқаро сертификатлар, рухсат беришга оид ҳужжатларни олиш ва божхона расмийлаштируви бўйича фаол ёрдам берилмоқда³.

Экспорт атамаси инглизча "export", латинча "exporto" сўзларидан келиб чиққан бўлиб, "олиб чиқаман", "четга чиқараман" деган маъноларни англатади. Экспорт деганда аслида товарлар, хизматлар, инвестиция, қимматли қоғозлар, технологияларни ташқи бозорга чиқариш тушунилади. Товарларни бир мамлакат орқали олиб ўтиш (транзит) ва бир мамлакатдан олиб келинган товарларни бошқа мамлакатларга сотиш учун чиқариш (реэкспорт) ҳам экспортга киради.

Мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқарилган моддий бойликлар экспорт таркиби миллий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг халқаро меҳнат тақсимидаги ўрни билан боғлиқ. Саноати ривожланган мамлакатларга саноат маҳсулотлари, айниқса, машинасозлик маҳсулотлари ва технологиялар экспорт қилиш хос бўлса, қолоқ, аграр иқтисодиётга эга бўлган мамлакатлар экспортида хом ашё ва озиқ-овқат асосий роль ўйнайди. Яқка зироатчилик ҳўжаликлари ҳукмрон бўлган мамлакатлар экспортида 1—2 товар тури асосий ўринни эгаллайди.

Юрларни ташиш, воситачилик операциялари, туризм, илмий-техника алоқаларидан ва бошқа хизматларни сотишдан олинadиган даромадлар кўринмас экспортни ташкил этади ва иқтисодиёти ривожланган кўпгина мамлакатларда унинг аҳамияти ортиб бормоқда. Ҳар қандай давлат учун экспорт импорт ва чет элларда бошқа харажатларни тўлаш учун зарур бўлган чет эл валютасининг асосий манбаи. Давлатнинг ташқи иқтисодий сиёсатида экспортни кенгайтириш муҳим масала ҳисобланади ва давлат экспорт учун мўлжалланган ишлаб чиқаришни кўллаб-40 қувватлашнинг турли шакллари кенг қўллайди (солиқ имтиёзлари ва бошқа молиявий кўмаклар; экспортни давлат томонидан кредитлаш).

Экспортни чеклаш аксарият ҳолларда муайян мамлакатлар билан олиб бориладиган савдога эмбарго жорий этиш йули билан сиёсий мақсадларда амалга оширилади. Айрим товарлар экспорти баъзан иқтисодий ёки экологик сабабларга кўра чекланади (мазкур товарнинг мамлакат иқтисодиёти учун муҳимлиги, йўқолиб бораётган ҳайвонлар ёки

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг «мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари»га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. «Халқ сўзи» газетаси, 2015 йил 17 январь.

ўсимликлар турларини, миллий маданий-бадий бойликларни асраш ва бошқалар). Ўзбекистон Республикасининг божхона кодексига мувофиқ, товарлар экспорти божхона режимида, божхона тўловлари тўланганидан кейин, иқтисодий сиёсат тадбирларига риоя этилган ва қонунчиликда назарда тутилган бошқа талаблар бажарилган ҳолларда Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудидан четга чиқарилади. Кўпгина мамлакатларда экспорт товарлари қўшилган қиймат солиғидан ва шунга ўхшаш солиқлардан озод қилинади.

Жаҳон савдо ташкилоти доирасида савдо қилишнинг янги тартиби ташқи савдони бошқариш бўйича баъзи чораларни қўллаш имкониятини чеклаб қўйди. Шунга қарамасдан, агар турли «рухсат берилган» субсидия-лардан, «тўлов баланси» ҳақидаги халқаро савдо қонунларининг савдо билан бевосита боғлиқ бўлмаган бандларидан оқилона фойдаланилса ва халқаро савдо қоидаларини ижодий талқин қилинса, маневр қилиш учун сезиларли имкониятлар туғилади. Япония, Жанубий Корея, Тайвань сингари мамла-катлар ўз бозорларини ҳимоя қилиш учун жуда баланд тарифлар ва қатъий квоталар ўрнатмадилар. Аммо, кўплаб «норасмий» чоралар қўлланди. Бу мамлакатларда давлат чет элликлар учун мураккаб бўлган савдо тизимини кўплаб чекловчи қоидалар, андозалар, сифат тавсиялари ва хоказолар жорий этди. Хорижий рақобатчиларнинг мамлакат ичкарасидаги бозорларга кира олмасликларини таъминлаш учун «ғамхўрлик» қилди. Бу мамлакатларда кўпчилик компаниялар давлатдан ёки давлат ёрдамида имтиёзли кредит олдилар, кредитлар беришда «норасмий» тарзда фирмалар чет эл товар-41 ларини имкон борича сотиб олмасликлари кўзда тутилди. Бу мамлакатлар импортни қийинлаштириш учун банклар билан турли келишувлар, рухсатно-малар ва шунга ўхшаш бошқа «норасмий» чекловлардан фойдаландилар. Аҳоли ўртасида ҳам, жумладан, оммавий ахборот воситалари ёрдамида чет элда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиб олмаслик тўғрисида кенг тарғибот ишлари олиб борилди.

Шундай қилиб, ҳозирги замон назариялари ва жаҳон тажрибаси давлатнинг иқтисодий ривожланиш ва экспортга йўналтирилганликни таъминлашда кўп функциялари ва муҳим роль ўйнашини таъкидлайди.

Мустақиллик йиллари республикамызда экспортни ривожлантиришга катта аҳамият берилди. Экспортга ихтисослашган корхоналарни қўллаб-қувватлаш бўйича бир қатор чора-тадбирлар қўрилди. Хусусан, маҳаллий-лаштириш дастури асосида ўз маҳсулотларини четга экспорт қилувчи корхоналарга солиқдан имтиёзлар берилди.

Шундай қилиб, Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуришга, дунёнинг турли мамлакатлари билан ҳамкорликни ривожлантириш, аввало, ташқи савдони такомиллаштириш орқали жаҳон бозор тизимига интеграциялашиш томон йўл тутди. Бугунги кунда экспортни ривожлантириш бу макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, инвестицион фаолиятни рағбатлантиришга йўналтирилган давлатнинг умумий иқтисодий сиёсатининг ажралмас бир қисмидир. Экспортни кенгайтириш- республикага эркин муомаладаги валютанинг кириб келишини кучайтириш ҳамда миллий валютани барқарорлигини таъминлайди.

1.2. Халқаро савдода экспорт - импорт операцияларини давлат томонидан тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов томонидан Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 17 январда бўлиб ўтган мажлисида белгилаб берилган 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларини амалга ошириш, шунингдек, таркибий туб ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва иқтисодиётни модернизация қилишга доир қабул қилинган стратегияни давом эттириш жорий йилнинг тўққиз ойида мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш асосий кўрсаткичларининг ижобий ўсиш суръатларини сақлаш имконини берди. Жаҳонда асосий экспорт позициялари учун нарх конъюнктурасининг ноқулайлиги ва

мамлакатимизнинг савдо шериклари бўлган қатор давлатларда истеъмол талаби пасайиб бораётган шароитда ташқи бозорларда экспортчи корхоналаримиз ўринларини мустаҳкамлаш мақсадида ўтган даврда маҳсулотлар рақобатбардошлигини оширишга доир чора-тадбирлар билан бир қаторда, экспорт қилинаётган миллий маҳсулотларимиз ҳажми ва номенклатурасини кенгайтириш чора-тадбирлари ҳам амалга оширилди. Жумладан, юк автомобиллари, автобуслар, мис асосли қотишмалар, полиэтилен, ип-калава, трикотаж полотно, аммиакли селитра, кальцинацияланган сода, супрефос ва бошқа товарларни экспортга етказиб бериш ҳажми ошди. Бундан ташқари, жорий йил бошидан буён 322 янги корхона экспорт фаолиятига жалб этилиб, улар қиймати 332 миллион долларлик маҳсулотни экспортга етказиб берди, 172,2 миллион долларлик 143 турдаги янги маҳсулот, жумладан, «Cobalt» ва «Gentra» русумидаги автомобиллар, қолиплаш-пайвандлаш таркибий қисмлари, радиаторлар, автомобиль ўриндиқларини шамоллатиш тизими ва ташқи бозорда харидоргир бошқа маҳсулотларни экспорт қилиш ўзлаштирилди. Шу даврда мамлакатимиз корхоналари илк бор ўз маҳсулотларини 51 давлатга экспортга етказиб беришни йўлга қўйди⁴. Замонавий бозор муносабатлари шароитида давлатнинг асосий вазифалари иқтисодий тартибга солиш механизмлари орқали амалга оширилади. Давлат томонидан тартибга солиш деганда давлат маъмурий органларининг иқтисодий табиатига эга бўлган турли шакл ва усуллар ёрдамида тадбиркорлик фаолиятига аралашуви тушунилади.

Халқаро иқтисодий интеграциялашув жараёнларида ҳар бир давлат ташқи савдога аралашушга ҳаракат қилади. Бу иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий мақсадларга эгадир. Халқаро савдо доирасидаги давлатнинг асосий вазифаси – бу экспорт ва импортни қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш ва тартибга солишдир.

Жаҳоннинг турли давлатлари ўз савдо сиёсатларини амалга ошириш учун ҳар хил омилларни қўллайдилар.

Ташқи савдода хизматлар савдоси ҳам катта урин тутади. Хизматлар ҳам товардир, бироқ купинча ашёлаштирилган шаклга эга эмас ва товарлардан бир қатор меъзонлари билан фарқ қилади. Хизматлар, бошқа шахслар эҳтиёжларини қондиришга йуналтирилган тадбиркорлик фаолияти булиб, меҳнат ҳуқуқига оид муносабатлар асосида амалга ошириладиган фаолият бундан мустаснодир.

Экспорт-импорт операцияларини тартибга солиш воситалари:

1. Божхона тарифи орқали тартибга солиш.

Божхона тарифи савдо оқимини тартибга солишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Божхона таърифлари дунёдаги ҳамма мамлакатларда қўлланилади. Бу тарифга кўра давлат чегарасидан олиб кирилаётган ёки олиб чиқиладиган товарларнинг рўйхати қайд қилинган ва олинадиган йиғимлар кўрсатилган бўлади.

Миллий тарифлар билан бир қаторда худудлараро савдо-иқтисодий давлатлар бирлашмаси миқёсида ягона божхона тарифлари мавжуд.

Бундай бирлашма иштирокчилари ўзаро савдода божхона божларини бекор қилади ва учинчи давлатлар билан савдода умумий божхона тарифини белгилайди.

2. Антидемпинг божларини қўллаш орқали тартибга солиш

Божхона тарифини шакллантириш ва антидемпинг божларини қўллаш асосий вазифа бўлиб ҳисобланади. Улар экспорт товарлари паст баҳоси ёки демпинг баҳосида сотилганда белгиланади. Антидемпинг қоидалари барча саноати ривожланган давлатларда мавжуд.

Демпинг – бу бир давлат товарини иккинчи давлат бозорида нормал нархидан паст баҳода сотилишига айтилади. Бундай шароитда иккинчи давлат бу товар учун камайтирилган

4 Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон Республикасини 2014 йилнинг тўққиз ойида ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари тўғрисида”ги маърузаси

экспорт баҳоси ва ўртача товар баҳоси ўртасидаги фарқи миқдорида қўшимча антидемпинг божларини киритиш ҳуқуқига эга.

Европа Иттифоқи кенгашининг “2473F88 регламентига мувофиқ” товар демпинг предмети деб қўрилиши мумкин, қачонки товарнинг ҳамдўстлик даврларига етказиб беришдаги экспорт баҳоси ўхшаш товарларнинг нормал баҳосидан паст бўлганда.

Европа Иттифоқи комиссияси кейинги йилларда антидемпинг фаолиятдан кенг фойдаланмоқда. Бунинг сабаби ички бозорга Осиё мамлакатларини, хусусан, Жанубий Корея ва Япония маҳсулотларини киритмаслик. Европа Иттифоқи ичида демпинг фаолияти қўлланилмайди. Европа Иттифоқи антидемпинг фаолиятини кўрсатишда қуйидагиларга амал қилади:

- Товарнинг нормал баҳосини ва таннарини қўйиш;
- Шу турдаги товарларни Европа Иттифоқи миқёсида ишлаб чиқарилишига зарар етказишнинг олдини олиш.⁵

Хар бир давлатдаги ташқи савдо иқлими, аввало сиёсий барқарорликка боғлиқдир. Худди мана шу нарса хорижий сармоядор учун ўз фаолиятини режалаштиришда ёрдам беради. Ўзбекистон Республикасида ташқи савдо иқлимининг энг муҳим аҳамияти ҳам шундадир, чунки ҳозирги кунда бутун Марказий Осиё минтақасида Ўзбекистон сиёсий жихатдан барқарор бўлган давлат ҳисобланади. Мустақиллик йиллари давомида хорижий сармоядорлар билан ташкил этилган корхоналар фаолиятининг ҳуқуқий асосларини яратишда жуда катта ишлар амалга оширилди. Бозор иқтисодиётининг асосий иқтисодий тушунчаларидан бири инвестициялар тушунчаси бугунги ҳаётимизга кенг ва тез кириб келишининг ўзи унинг моҳияти ва аҳамиятини, зарурлигини кўрсатади. Хорижий инвестициялар иштирокидаги янги корхоналар сонининг тобора ортиб бориши ва янгилари барпо этилаётгани давлатимизнинг бу соҳага бўлган катта эътибори ва уларга яратиб бераётган қулайликлари натижасидир. Шу боисдан ҳам мамлакатимизга хорижий сармояларни жалб этаётган корхоналарни иқтисодий рағбатлантириш ва улар учун зарур шароитларни яратиб бериш ўта муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 7 январдаги ПҚ-1464-сонли қарорида мамлакатимизда 2011-2015 йилларда ислохотларни янада чуқурлаштириш ва кенгайтириш, иқтисодиётни либераллаштириш ва модернизация қилиш, қулай тадбиркорлик фаолиятини шакллантиришнинг устувор йўналишлари белгилаб берилди:

- ҳуқуқий базани янада ривожлантириш ва янги қонунлар қабул қилиш;
- мамлакатимизда ва ҳудудларда ҳар томонлама қулай бизнес муҳитини яратиш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш мақсадида солиқ ва бошқа тўловлар бўйича қулай шароит яратиш, имтиёз ва преференциялар бериш;
- молия-банк тизимини либераллаштириш, молия ва кредит ресурслари бозорини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- фаол инвестиция сиёсатини амалга ошириш ҳисобидан иқтисодиётни модернизация қилиш ва унинг таркибини диверсификация этиш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни янада либераллаштириш, унда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг кенг иштирокини таъминлаш.

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданок, ташқи алоқаларни кенгайтириш, мамлакатимиз экспорт имкониятларини рағбатлантириш мақсадида, муҳим меъёрий ҳужжатлар қабул қилинганлиги ташқи иқтисодий алоқаларни эркинлаштириш йўлида қўйилган муҳим қадам бўлди.

Бу соҳада Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ташқи савдо фаолиятини рағбатлантириш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва ҳимоя қилиш тўғрисида”, “Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”, “Давлат солиқ ва божхона қўмитасини ташкил этиш тўғрисида”, “Экспорт-импорт операциялар

⁵ Манба: <http://www.businessweek.com>

устидан валюта назоратини қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонлари ва бошқалар муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистонда ташқи иқтисодий фаолиятнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

- ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг эркинлиги ва иқтисодий мустақиллиги;
- ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг тенглиги;
- савдо иқтисодий муносабатларни амалга оширишда камситишларга йўл қўйилмаслиги;
- ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишда ўзаро манфаатдорлик;
- ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари давлат томонидан ҳимоя қилиниши.

Ташқи иқтисодий алоқаларни амалга оширишнинг асосий тамойиллари тартиби Ўзбекистон Республикасининг “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонунида мустаҳкамланган. Ушбу қонун ташқи иқтисодий алоқалардаги қатнашчиларнинг ҳуқуқлари, манфаатлари ва мол-мулки халқаро ҳуқуқнинг умумий мулкчилик шаклларида қатъий назар, ҳимоя қилинишини таъминлаб, республика иқтисодиётининг жаҳон иқтисодий тизимига қўшилишининг ҳуқуқий асосини яратади. Қонунни амал қилиши ташқи иқтисодий алоқаларнинг барча турлари ва шаклларига, шу жумладан, иқтисодий, илмий-техник, маданий ҳамкорликка, кадрлар тайёрлашга, ташқи ва чегара савдосига, суғуртага, банк, транспорт операцияларига, туризм ва халқаро иқтисодий муносабатлар соҳасидаги бошқа фаолиятларга тадбиқ этилади.

Қонунга кўра, ташқи иқтисодий фаолиятнинг асосий йўналишлари қуйидагича белгиланган:

- халқаро иқтисодий ва молиявий ҳамкорлик;
- ташқи савдо фаолияти;
- чет эл инвестицияларини жалб қилиш;
- Ўзбекистон Республикасидан ташқаридаги инвестиция фаолияти.

Қонун Ўзбекистон давлат органларининг чет эл сармоясига нисбатан муносабатини белгилаб беради ва хорижий шериклар билан ҳамкорлик истикболларини ҳисобга олади, ўрнатилаётган муносабатларнинг барқарорлигини кафолатлайди. Чунки капитал қўйилмаларининг самарадорлиги кўп жиҳатдан тузилаётган битимнинг амалий тус олишига боғлиқдир.

Бозорни ҳуқуқий қўллаб-қувватлашни янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш мақсадида амалдаги қонунларга уларнинг қўлланилиши амалиёти нуқтаи назаридан доимий равишда тузатиш киритиш, янги ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқиш, бозор муносабатлари фаолияти соҳасини кенгайтириш ва уларни мустаҳкамлаш зарур. Бозорни ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлашнинг муқобил шарти унинг тизими ҳисобланади. Қонунлар ва қонунга асосланган ҳужжатларнинг қабул қилиниши ўзаро мустаҳкам алоқадорликда бўлиши ва ижтимоий йўналтирилган яхлит бозор механизмининг ҳуқуқий тизими тезроқ ташкил этилишини жадаллаштириши керак.

Шуни таъкидлаш керакки, савдо-бозор муносабатларининг ҳуқуқий базаси иқтисодий қонунларга мувофиқ келмаслиги мумкин эмас. Бозор қонунлари туркуми ўзаро боғланган бўлиши ва фуқаролик кодекси базисини қуришга мувофиқ бўлиши, тизимнинг хусусий ҳуқуқ нормаларига асосланганлигини кафолатлаши керак.

Ташқи савдо фаолияти ривожини ва уни тартибга солиш ишлари асосан қуйидагилардан иборатдир:

- ташқи савдонинг экспорт-импорт битишувлари бўйича ихтисослаштирилган ташқи савдо уюшмаларининг анча чекланган доираси қўлида жамланган монополлаштирилган тизимни тугатиш;
- бир қанча субъектлар – ташқи савдо қатнашчилари, шу жумладан, воситачилар сафини анча кенгайтириш;

- ташқи савдо айланмасининг тузилмасига ва географиясига эътибор бериш ва марказлаштирилган таъсир кўрсатишни йўқотиш;
- экспорт ва импортнинг иқтисодий кўзгатувчилари – бож тарифлари ставкалари ва сўм курсларини белгилаш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, ички валюта бозорини ташкил этиш;
- ташқи савдони маблағ билан таъминлашда давлатнинг аҳамиятини камайитириш, экспорт ва импортнинг ҳисоб-китоб-кредит сервиси соҳасига тижорат банкларининг сўмдаги ва хорижий валютадаги маблағларини жалб қилиш.

Ташқи иқтисодий алоқаларни амалга оширишнинг асосий тамойиллари тартиби “Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида”ги қонунда мустаҳкамланган. Ушбу қонун ташқи иқтисодий алоқалардаги қатнашчиларнинг ҳуқуқлари, манфаатлари ва мол-мулкни халқаро ҳуқуқларнинг умумий мулкчилик шаклларида қатъи назар, ҳимоя қилинишини таъминлаб, республика иқтисодиётининг жаҳон иқтисодий тизимига қўшилишининг ҳуқуқий асосини яратади. Қонуннинг амал қилиши ташқи иқтисодий алоқаларларнинг барча турлари ва шаклларига, шу жумладан, иқтисодий, илмий-техник, маданий ҳамкорликка, кадрлар тайёрлашга, ташқи ва чегара савдосига, суғуртага, банк, транспорт операцияларига, туризм ва халқаро иқтисодий муносабатлар соҳасидаги бошқа фаолиятга тадбиқ этилади.

2010 йилнинг 15 декабрида мамлакатимиз Президентининг саноатни барқарор, жадал ва мутаносиб равишда ривожлантириш, асосий саноат тармоқларини диверсификация қилиш ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, саноат тармоқлари, комплекслари ва корхоналарини модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги ҳамда рақобатдошлигини янада ошириш мақсадида “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ПҚ-1442-сонли Қарори қабул қилинди. Ушбу қарорда саноатни ривожлантиришнинг комплекс дастури ва модернизация қилиниши, техник ва технологик янгиланиши, янгидан барпо этилиши кутилаётган йирик инвестицион лойиҳалар акс этган бўлиб, қуйидаги устувор йўналишлар белгилаб берилган:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 7 январдаги ПҚ-1464-сонли қарорида мамлакатимизда 2011-2015 йилларда ислохотларни янада чуқурлаштириш ва кенгайтириш, иқтисодиётни либераллаштириш ва модернизация қилиш, қулай тадбиркорлик фаолиятини шакллантиришнинг устувор йўналишлари белгилаб берилди:

- ҳуқуқий базани янада ривожлантириш ва янги қонунлар қабул қилиш;
- мамлакатимизда ва ҳудудларда ҳар томонлама қулай бизнес муҳитини яратиш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш мақсадида солиқ ва бошқа тўловлар бўйича қулай шароит яратиш, имтиёз ва преференциялар бериш;
- молия-банк тизимини либераллаштириш, молия ва кредит ресурслари бозорини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- фаол инвестиция сиёсатини амалга ошириш ҳисобидан иқтисодиётни модернизация қилиш ва унинг таркибини диверсификация этиш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни янада либераллаштириш, унда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг кенг иштирокини таъминлаш.

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ, ташқи алоқаларни кенгайтириш, мамлакатимиз экспорт имкониятларини рағбатлантириш мақсадида, муҳим меъёрий ҳужжатлар қабул қилинганлиги ташқи иқтисодий алоқаларни эркинлаштириш йўлида қўйилган муҳим кадам бўлди.

Республикаимиз ТИФини ривожлантириш ва тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш самарадорлигини ошириш мақсадида “Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида”ги 2008 йил 2 декабрда ПФ-4059 – сонли Президент

Фармони⁶ ҳамда 2009 йил 27 январда “Навоий эркин индустриал-иқтисодий зонаси фаолиятини ташкл этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Вазирлар маҳкамасининг 21-сонли қарори⁷ қабул қилинган.

Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолияти ва сармоявий иқлимининг энг муҳим аҳамияти ҳам шундадир, чунки ҳозирги кунда бутун Марказий Осиё минтақасида Ўзбекистон сиёсий жихатдан барқарор бўлган давлат ҳисобланади. Мустақиллик йиллари давомида ташқи иқтисодий фаолият ва хорижий сармоядорлар билан ташкил этилган корхоналар фаолиятининг ҳуқуқий асосларини яратишда жуда катта ишлар амалга оширилди.

Мамлакатимиз иқтисодиётини мутаносиб ривожлантириш, унинг самарали таркибий тузилмасига эга бўлиш ва шу орқали барқарор иқтисодий ўсиш суръатларига эришиш Ватанимиз тараққиёти ва халқ фаровонлигини таъминлашнинг муҳим шартларидан ҳисобланади. Ушбу мақсадга эришиш учун эса энг аввало иқтисодиётнинг реал секторини жадал ривожлантириш зарур бўлади.

Бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтишнинг ўзбек моделида ТИФни ривожлантириш, корхоналаримизнинг экспорт салоҳиятини муттассил ошириб бориш масаласи асосий ўринлардан бирини эгаллайди ва бу борада, биринчи навбатда, ҳуқуқий база асосий пойдевор ҳисобланади. Иқтисодий ислохотларнинг ҳуқуқий пойдеворини маълум бир қисми очик иқтисодиётни барпо этиш ва жаҳон ҳамжамиятига жадал интеграциялашувига йўналтирилган.

Шунга асосан, очик иқтисодиётни шакллантириш, ТИФни эркинлаштириш ва ривожлантиришга доир ҳуқуқий база қуйидаги қонунларни ўз ичига олади: “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги, “Хорижий сармоядорларга кафолатлар тўғрисида”ги, “Инвестицион фаолият тўғрисида”ги, “Эркин иқтисодий ҳудудлар тўғрисида”ги, “Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида”ги ва бошқа бир қатор қонунлар ҳамда ҳукумат қарорларини.

Мазкур қонунлар мамлакатимиз ТИФини ривожлантириш ва жаҳон бозорларида нуфузли ўринни эгаллаш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва рақобатбардошлигини ошириш негизида экспорт фаолиятини ривожлантиришга қаратилгандир. Шунинг асосида Ўзбекистоннинг ташқи савдо режими халқаро амалиёт меъёрларига ва талабларига яқинлашмоқда: рақобатбардош тайёр маҳсулотларни экспорт қилувчи корхоналар учун ҳамда хорижий инвестицияларни экспорт салоҳиятига эга бўлган тармоқларга жалб қилишни рағбатлантирувчи имтиёзлар тизими узлуксиз равишда такомиллашиб бормоқда.

1.3. Ташқи савдони ривожланиши ва унда экспортни роли

Ўзбекистон республикаси президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “...Бизнинг жаҳон экспорт бозорида мустаҳкам ўрин олишимиз учун, мамлакатимизда молиявий ва иқтисодий барқарорликни, аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини таъминлаш учун ишончли замин яратиб берадиган, бугун ҳаётнинг ўзи талаб қилаётган энг зарур сиёсат ана шундан иборат.”⁸

Халқаро иқтисодий муносабатларнинг анъанавий ва энг ривожланган кўриниши ташқи савдо ҳисобланади. Халқаро иқтисодий муносабатлар умумий ҳажмининг 80%и савдонинг улушига туғри келади.

Ҳар қандай мамлакат учун ташқи савдонинг роли каттадир. Ж.Саксинг фикрича «дунёдаги ҳар қандай давлатнинг иқтисодий мувоффақияти ташқи савдода туғилади.

⁶Манба: Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 49-сон (341). 2008 йил ноябрь-декабрь. – 6-7 б.

⁷Манба: Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 5-сон (349). 2009 йил 5 февраль. – 53-55 б.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 22 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси «Халқ сўзи» газетаси, 2014 йил.

Ҳозирги давргача ҳеч бир мамлакат жаҳон иқтисодий тизимидан ажраган ҳолда соғлом иқтисодиёт ҳосил қила олгани йўқ».

Халқаро савдода халқаро меҳнат тақсимооти асосида пайдо бўладиган турли давлатлар товар ишлаб чиқарувчилари ўртасидаги алоқаларнинг бир шакли бўлиб, улар ўртасидаги ўзаро иқтисодий боғлиқликни намоён қилади.

Мамлакатлар иқтисодиётидаги ИТИ таъсири остида руй бераётган структуравий ўзгаришлар, саноат ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви ва кооперациялашуви миллий хўжаликларнинг ўзаро ҳамкорлигини кучайтирмоқда. Бу эса халқаро савдо фаоллашувига имкон яратмоқда. Халқаро савдо ишлаб чиқаришга нисбатан тезроқ ўсмоқда. Ташқи савдо айланмасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, жаҳонда ишлаб чиқариш 10%га кўпайганда жаҳон савдоси 18%га ўсмоқда.

«Ташқи савдо» деганда бир мамлакатнинг бошқа мамлакат билан ҳақ тўланадиган олиб кириш, яъни, импорт ва ҳақ тўланадиган олиб чиқиш, яъни, экспортдан иборат савдоси назарда тутилади.

Ташқи савдо фаолияти товар ихтисослашувига кўра тайёр маҳсулотлар савдоси, машина ва ускуналар савдоси, хом-ашё савдоси ва хизматлар савдосига бўлинади.

Дунёдаги барча мамлакатларнинг ҳақ тўланадиган товар айланмаси йиғиндиси халқаро савдо деб аталади.

Халқаро савдо тушунчаси торроқ маънода ҳам ишлатилади. Масалан, саноати ривожланган давлатлар товар айланмаси йиғиндиси, ривожланаётган давлатлар товар айланмасининг йиғиндиси ва х.к.

Барча давлатлар олдида ташқи савдо бўйича миллий сиёсат танлаш муаммоси ётади. Икки аср мобайнида бу мавзуда тортишувлар кетяпти.

Эркин савдо ёки протекционизм сиёсатини танлаш ёки уни қандай бўлса шу ҳолда сақлаш олдинги асрларнинг характери эди. Бизнинг давримизда бу икки йуналиш узаро боғлиқ. Аммо кўп ҳолларда бу қарама-қарши бирлик эркин савдо тамойилининг бош ролини бажаради.

Эркин савдо сиёсатига биринчи бўлиб А.Смит томонидан таъриф берилган. Адам Смит « айирбошлаш ҳар бир мамлакат учун фойдалидир, ҳар бир мамлакат бунда мутлоқ устунликка эга бўлишини» таъкидлаган. Адам Смитнинг таҳлиллари классик назариянинг асоси бўлган ва эркин савдо сиёсатининг ҳар қандай шакли учун асос бўлиб келган.

Бироқ бу муҳокамаларни охиригача давом эттирар эканмиз, шундай ҳулосага келиш мумкин: агар давлат хориждан керакли нарсаларнинг ҳаммасини, энг арзон нархда ва чекланмаган миқдорда топиши мумкин бўлса, ҳамма нарсани хориждан олиш унинг манфаатлари учун хизмат қилади. Унинг ўзи эса сотиш учун бирон нарса ишлаб чиқарадими? Ҳеч нарса буни кафолатламайди. У ҳолда у сотиб олган товарлари учун нимани тўлайди? Демак, мутлоқ устунлик назарияси берк кўчага олиб киради.

Д. Рикардо «Сиёсий иқтисод ва солиқ солишнинг бошланиши» (1817йил) ишида боши берк кўчадан классик назарияни олиб чиқди. У халқаро ихтисослашув мезонларини ажратган ҳолда, давлатлар учун қандай ҳолатларда давлатлараро айрбошлаш манфаатли эканини кўрсатиб берди. Ҳар бир давлат учун устунлик қилган ёки кучсизлиги нисбатан камроқ бўлган соҳага ихтисослашиш манфаат келтиради. Унинг муҳокамалари устунликлар таққосланиши назарияси ёки принципада ўз аксини топди.

Д. Рикардо халқаро айирбошлаш барча давлатлар учун мумкин ва манфаатлидир. У айирбошлаш барча учун фойдали бўлган нарх зоналарини аниқлади.

Джон Стюарт Милль ўзининг «сиёсий иқтисод асослари»(1848йил) ишида қандай нархда айрбошлаш амалга оширилишини кўрсатди. Милльнинг фикрига кўра айирбошлаш нархи талаб ва таклиф қонунига кўра , ҳар бир давлатнинг ялпи экспорт миқдори ялпи импорт миқдорини қоплайдиган даражада белгиланади. Милльнинг муҳим хизматларидан бири унинг Халқаро Нарх қонуни ёки «халқаро нарх назарияси»дир. Халқаро Нарх қонунининг таъкидлашича, шундай нарх мавжудки у давлатлар орасидаги товар айирбошлашни оптималлаштиради. Бу бозор нархи талаб ва таклифга боғлиқ.

Классик буржуа иктисодиётининг назарисини ривожлантиришга қаратилган сўзлар Готфрид Ҳаберлер томонидан айtilган эди. У нуқтаи назарини нафақат меҳнатга балки ишлаб чиқаришнинг барча омилларига эътиборни қаратди.

Халқаро Савдо оқимини нима билан аниқланиши ва унинг таркибини Эли Хекшер ва Бертиль Олин ўзларининг замонавий қарашларида акс эттирганлар. Улар нисбий устунлик тушунасини қуйидагича изоҳлаганлар: у ёки бу давлатнинг маълум бир товарларга ихтисослашиши уларнинг ишлаб чиқариш омилларига эгалик даражасига боғлиқ. Э.Хекшер ва Б.Олин «нархларнинг ишлаб чиқариш омилларига тенглаштириш» теоремасини илгари сурдилар.

1948 йилда Америкалик иктисодчилар П. Самуэльсон ва В. Столпер ўз теоремаларини киритиб Хекшер-Олин теоремасининг исботини мукаммаллаштирдилар: ишлаб чиқариш омиллари, техника бир хил бўлса, мукаммал рақобат ва товарларнинг тўла ҳаракатчанлиги мавжуд бўлганда халқаро айирбошлаш ишлаб чиқариш омилларининг давлатлар орасидаги нархини тенглаштиради.

Ташқи савдо назарияси Америка иктисодчиси В. Леонтьевнинг «Леонтьев парадокси» номли ишида янада ривожланди. Парадокс шундаки В. Леонтьев Хекшер-Олин теоремасидан фойдаланиб Америка иктисоди урушдан кейинги даврда капиталга нисбатан меҳнатни кўпроқ талаб қиладиган ишлаб чиқаришга ихтисослашганини кўрсатди. Бошқача айтганда, АҚШ экспорти импортига нисбатан кўпроқ меҳнатталаб ва камроқ капиталталабдир. Бу ҳулоса АҚШ иктисодиёти ҳақидаги олдинги барча фикрларга тамоман тесқаридир. Умумий фикрга кўра, АҚШ иктисодиётида доимо капитал ортиқча эди ва Хекшер-Олин теоремасига кўра АҚШ капиталталаб товарларни импорт эмас, экспорт қилиши керак эди.

Кейинги йилларда В. Леонтьев ихтироси кенг резонанс олди. Турли давлатларнинг кўплаб иктисодчилари «Леонтьев парадоксини» тушунтириб бу мавзуда тортишдилар. Натижада нисбий устунлик назарияси янада ривожланди. Унга техник ривожланиш ва уни тақсимланишининг тенг эмаслиги, маблағларни фирмдан ташқарида иктисод қилиш, давлатлардаги иш ҳақининг фарқи ва бошқа тушунчалар киритилди.

Маҳсулотнинг ҳаётийлик даври назарияси. 60-йилларнинг ўрталарида америкалик иктисодчи Р.Вернон маҳсулотнинг ҳаётийлик даври назариясини олға сурди. Ушбу назариясида Р. Вернон тайёр маҳсулотлар жаҳон савдосининг ривожланишини уларнинг ҳаётий босқичлари асосида, яъни маҳсулот бозорда ҳаётга эга ва сотувчининг ўз мақсадларига эришишини таъминлаши вақт даври асосида тушунтиришга ҳаракат қилди.

Маҳсулотнинг ҳаётийлик даври тўртта босқични ўз ичига олади, яъни тадбиқ этиш, ўсиш, етуқлик ва пасайиш.

Биринчи босқичда мамлакат ичида юзага келган эҳтиёжни ҳисобга олган ҳолда янги маҳсулотни ишлаб чиқариш юз беради. Шунинг учун ушбу босқичда янги маҳсулотни ишлаб чиқариш кам серияли характерга эга бўлади, юқори малакали мутахассисларни талаб этади ҳамда янглик кашф этилган мамлакатда концентрацияланади. Ишлаб чиқарувчи эса деярли монопол мавқега эга бўлади ва маҳсулотнинг кичик қисмигина ташқи бозорга чиқарилади.

Етуқлик даврида кўп серияли ишлаб чиқариш олдинги ўринга чиқади. Рақобат курашида эса нарх омили бирламчи аҳамият касб эта бошлайди. Ушбу босқичда бозорларнинг кенгайиб бориши ва технологиянинг тарқалиши натижасида янглик кашф этилган мамлакат рақобат устунлигига эга бўлмай қолади. Ишлаб чиқариш ишчи кучи арзон бўлган ривожланаётган мамлакатларга кўча бошлайди. Стандартлаштирилган ишлаб чиқариш жараёнларида арзон ишчи кучидан самарали фойдаланиш мумкин. Маҳсулот ҳаётийлик даври пасайиш босқичига ўтиши муносабати билан унга бўлган талаб қисқаради. Бу ҳолат айниқса ривожланган мамлакатларда кузатилади. Маҳсулотни ишлаб чиқариш ва уни сотиш асосан ривожланаётган мамлакатларда тўпланади. Маҳсулот яратилган мамлакат эса соф импортёрга айланади.

Маҳсулотнинг ҳаётийлик даври назарияси кўпчилик тармоқлар эволюциясини ифодалаб беради, аммо ушбу назария халқаро савдо ривожини тенденцияларининг универсал таърфи ҳисобланмайди.

Миқъёс таъсири назарияси. 80-йилларнинг бошларида П. Крюгман, К. Ланкастер ва айрим бошқа иқтисодчилар классик назарияга муқобил равишда, миқъёс таъсирига асосланган халқаро савдо назариясини таклиф этдилар. “Микроиқтисодиёт” курсидан яхши маълум бўлган миқъёс таъсири тушунчасининг моҳияти шундан иборатки, аниқ бир яратилган технология ва ишлаб чиқаришни ташкил этишда маҳсулот чиқариш хажми ўсган сари узоқ муддатли ўртача харажатлар қисқаради, яъни оммавий ишлаб чиқариш натижасида иқтисод қилиш ҳолати юзага келади.

Мазкур назария муаллифларининг нуқтаи назарига кўра кўпгина мамлакатлар (хусусан саноати ривожланган) асосий ишлаб чиқариш омиллари билан бир бирига яқин бўлган нисбатда таъминланганлар. Ушбу шароитда улар учун миқъёс таъсирига эга тармоқларга ихтисослашган ҳолда ўзаро савдо алоқаларини йўлга қўйиш манфаатли ҳисобланади. Бундай ихтисослашиш ишлаб чиқариш хажмининг ошишига, маҳсулотни энг кам харажатлар билан ишлаб чиқаришга ва натижада унинг нархи паст бўлишига имкон беради. Оммавий ишлаб чиқариш таъсири амалга ошиши учун етарли даражада кенг бозор талаб этилади. Халқаро савдо эса бунда хал қилувчи ролни ўйнайди. Чунки у маҳсулот сотилувчи бозорларни кенгайтишига имкон яратади. Бошқа сўзлар билан айтганда, халқаро савдо ягона интеграциялашган бозорни вужудга келтиради ва бу эса ўз навбатида алоҳида олинган мамлакат бозоридан кўра истеъмолчиларга кўпроқ миқдордаги маҳсулотни арзонроқ нархда таклиф қилиш имкониятини беради. Бироқ шулар билан бир қаторда миқъёс таъсирининг амалга оширилиши соф рақобат муҳитининг бузулишига олиб келиши мумкин. Чунки у ишлаб чиқаришнинг концентратциялашуви, фирмаларнинг йириклашуви, уларнинг монополга айланиши билан боғлиқ.

М. Портер глобал стратегия шароитида рақобат устунлигига эришишнинг ва ундан фойдаланишнинг икки усулини ажратади:

1) фаолиятни тартибга солиш (конфигурация), уни ўзига хос хусусиятларидан фойдаланиш мақсадида турли мамлакатларда фаолиятнинг турли кўринишларини жойлаштириш.

Фаолият турларини давлат куйидаги мезонлардан келиб чиқиб жойлаштиради:

- омилларнинг минимал қиймати;
- ИТТКИ ни ўтказиш учун зарур қарорларнинг мавжудлиги;
- махсус кўникмаларнинг мавжудлиги;
- мижозлар билан муносабатларнинг ривожланганлик даражаси ва бошқалар.

2) филиаллар фаолиятини мувофиқлаштириш. У ўз ичига:

- маълумот алмашинувини;
- жавобгарликни тақсимлашни;
- хатти-ҳаракатларнинг келишишни олади.

Рақобат устунлигининг детерминантлари. Ҳар бир тармоқ доимо янгиланиб ва замонавийлаштириб қўрилади. Бу жараёни рағбатлантиришда асосланувчи мамлакат муҳим ўрин тутди. Асосланувчи мамлакат бу асосий маҳсулот ва технология стратегияси ишлаб чиқариладиган ва керакли тажрибага эга бўлган ишчи кучи мавжуд мамлакатдир. М. Портер мамлакатнинг атроф-муҳитни шакллантирувчи тўрт хусусиятни кўрсатди, бунда халқаро муваффақиятга таъсир қиладиган маҳаллий фирмалар рақобатлашади.

2 - боб. Уйчи туманида экспорт-импортни ривожланиши кўрсаткичлари таҳлили

2.1. Иқтисодийни модернизациялаш жараёнида Уйчи туманининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши

Уйчи тумани 1935 йил 28 июлда ташкил топган. Туман ғарбдан Наманган шаҳри билан, шимолдан Учқўрғон тумани, жанубдан Норин ва Наманган туманлари ва шимолдан Чортоқ тумани билан чегарадош.

Уйчи тумани рельефи асосан текисликдан иборат. Ер юзаси шимолдан жанубга ва ғарбдан шарққа томон пасайиб боради.

Иқлими кескин континентал бўлиб, жанубий, яъни текислик минтақасида чўл-субтропик иқлимга мансуб. Ёз ойларида ҳаво ҳарорати кескин 40 дан кўтарилиб, қуруқ ва иссиқ бўлади.

Туманнинг умумий майдони 309,8 кв. км. доимий аҳолиси 2015 йил 1 январ ҳолатидаги доимий аҳоли сони 2011946 минг киши. Шундан шаҳарчаларда 94,8 минг киши, қишлоқда 112,4 минг киши истиқомат қилади.

Туман маркази Уйчи шаҳарчаси бўлиб, Наманган – Учқўрғон автомагистрал йўлининг 13 километрида жойлашган, унда 22,1 минг киши истиқомат қилади.

Туманда 20 дан ортиқ миллат вакиллари яшайди. Аҳолининг умумий миқдорида ўзбекларнинг салмоғи 98,3 фоиз, тожиклар 0,01 фоиз, қирғизлар 0,6 фоиз, қолган 1,09 фоизини бошқа миллатлар ташкил этади.

Аҳолининг зичлиги 1 кв. километрга 641 киши тўғри келади.

Туманда 3 та шаҳарча, 7 та қишлоқ, 62 та маҳалла фуқаролар йиғини мавжуд.

Уйчи тумани асосан суғориладиган деҳқончилик регионидир. қулай иқлим иқтисодийнинг аграр тармоғи, соғломлаштириш муассасаларини ҳамда саёҳатчиликни ривожлантиришга кенг имкониятларни яратди. Экологик жиҳатдан сифатли қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлаш саноатини ривожлантириш имкони мавжуд.

Туманда 2014 йилда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ўсиши билан бирга саноат корхоналарида янги ишчи ўринлари яратиш, эскирган технологияларни модернизация қилиш яъни янги технологияларни олиб кириш, янги турдаги маҳсулотларни ўзлаштириш, экспортбоп маҳсулотлар турларини кўпайтириш борасидаги ишлар амалга оширилди.

2014 йил якунига кўра саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 144,6 млрд, сўмни, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш 8349,8 млрд, сўмни ташкил этиб, 2013 йилга ўсиш суръати мос равишда саноатда 123,4 фоизни, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришда 111,7 фоизни ташкил этди.

Халқ истеъмоли молларининг умумий саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги салмоғи 25,4 фоизга тенг бўлди. Аҳоли жон бошига халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш 157,1 фоизга тўғри келди.

Туманда саноатнинг етакчи тармоқларидан енгил саноатда тўқимачилик, пахта тозалаш, пойабзал, озиқ-овқат ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш тармоқлари, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш тармоқларига қарашли корхоналар ривожланиб, саноат ва халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришда салмоқли ҳиссаларини қўшиб келмоқда.

Туманда фаолият кўрсатаётган йирик корхоналар томонидан 44,8 млрд, сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилиб, ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 120,4 фоизга ўсди. Йирик саноат корхоналарининг умумий ишлаб чиқаришдаги салмоғи 46,3 фоизни ташкил этиб, қолган қисми кичик корхоналар, микрофирмалар, уй хўжалиги ва яқка тартибдаги хусусий тадбиркорлар ҳиссасига тўғри келди.(1-жадвал)

Уйчи тумани 2012-2014 йиллар саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Миқдори		
		2012 йил	2013 йил	2014 йил
Саноат маҳсулоти	млрд. сўм	86,1	121,8	144,6
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	117,9	133,4	123,4
Вилоятдаги улуши	%	6,7	7,8	7,4
Аҳоли жон бошига	минг сўм	424,0	588,2	690,1
Худудий саноат корхоналари ҳажми	млн. сўм	29211,2	33300,8	41899,8
Жами саноат ҳажмидаги улуши	%	2,3	2,1	2,1
Фаолият кўрсатаётган саноат корхоналари	бирлик	156	158	173
шундан ҳажмсизлар сони	бирлик	26	21	17
Кичик бизнеснинг саноатдаги улуши	%	48,9	62,2	71,4
Корхоналар сони	бирлик	180	183	190
шундан: йирик корхоналар	бирлик	3	3	2
Халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш кўрсаткичлари	млн. сўм	31570,8	31037,1	8349,8
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	104,9	111,7	157,1
Вилоятдаги улуши	%	3,9	3,1	6,9
Аҳоли жон бошига	минг сўм	155,5	149,9	398,6
Озиқ-овқат маҳсулоти	млн. сўм	19191,2	16206,1	39807,9
Нооziқ-овқат моллари	млн. сўм	10773,6	13333,8	40045,9
шу жумладан енгил саноат моллари	млн. сўм	4804,1	5849,2	18997,7

Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишни чуқурлаштиришнинг устувор вазибалари мамлакат ҳаёти ва иқтисодиётида аграр соҳанинг тутган ўрни, мамлакатнинг иқтисодий мустақиллигини таъминлаш, ислохотни босқичма-босқич амалга ошириб бориш ва ривожлантиришнинг муҳим аҳамиятга эга эканлигидан келиб чиқмоқда.

Қишлоқда янги хўжалик юритиш механизмининг, қишлоқ хўжалигини молиялаштириш, кредитлаш ва суғурта қилишнинг янги тизимини, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган маҳсулот ва қишлоққа келтириладиган техника, ёқилғи, минерал ўғитлар учун бўладиган ўзаро ҳисоб-китобнинг асослари ишлаб чиқилди ва тадбиқ этилди. қишлоқ хўжалик корхоналарининг иқтисодий мустақиллиги кенгайди.

Амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида 2014 йилда жами қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотлар ҳажмининг асосий қисми нодавлат сектори ҳиссасига тўғри келади. Иқтисодиётнинг аграр секторида мустаҳкам ва барқарор ривожланиш таъминланди.

Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш структураси тубдан ўзгарди. қишлоқ хўжалигида экинларни жойлаштиришда илмий асосланган усуллар жорий этилди.

2014 йил якуни билан туманда қишлоқ хўжалигида 205,9 млрд.сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқарилди ёки ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш 2013 йилга нисбатан 108,2 фоизга ўсди.
(2-жадвал)

2.2 -жадвал

Уйчи тумани 2012-2014 йилларда Қишлоқ хўжалигимаҳсулотларни ишлаб чиқариш

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Миқдори		
		2012 йил	2013 йил	2014 йил
Қишлоқ хўжалик маҳсулоти ишлаб чиқариш	млрд. сўм	134,9	177,3	205,9
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	108,3	108,2	108,2
ш.ж. қишлоқ хўжалик корхоналарида	млрд. сўм	2,1	2,4	2,6
фермер хўжаликларида	млрд. сўм	40,1	46,0	53,8
деҳқон хўжаликларида	млрд. сўм	92,7	128,9	149,6

2.3-жадвал

Уйчи тумани 2012-2014 йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш
таҳлили

Кўрсаткичлар	Майдони, га			Етиштирилган маҳсулот, минг тонна		
	2012 йил	2013 йил	2014 йил	2012 йил	2013 йил	2014 йил
Жами экин майдони	17755	17742	17745	х	Х	х
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	14568	14586	14590	х	Х	х
Жами дон ва дуккакли дон	7666	7658	7760	42500	44190	47766
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	6499	6500	6602	34628	34853	38073
шу жумладан ғалла	7101	7097	7258	39090	39310	42499
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	6183	6184	6345	33680	33893	36882
Картошка майдони	331	336	330	7953	8600	9377
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	6	6		43	46	47
Сабзавот майдони	1160	1168	1068	58830	63650	67402
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	160	160	60	5050	5509	5571
Полиз майдони	133	132	125	3703	4084	4204
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	10	10	3	216	233	240
Мева	1713	1699	1699	10722	12940	13573
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	480	480	480	1795	2176	2213
Ўзум	994	994	1000	6875	8012	9544
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	390	390	396	1530	1780	1850
Озуқабоп экинлар-жами майдони	1162	1152	1213	х	х	х
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	911	924	985	х	х	х
Техника экинлари –жами майдони	7303	7296	7249	25108	24890	25051
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	6982	6986	6940	24210	24035	24287
<i>шу жумладан, пахта</i>	7089	7108	7109	24833	24633	24787
<i>шундан фермер хўжаликларида</i>	6857	6888	6890	24084	23902	24152

Туманда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 29 декабрдаги 517-сонли «Вазирлар Маҳкамасининг умулқисодиёт комплекси иши самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорини бажариб, молиявий ҳолатни барқарорлаштириш, тўлов интизомини ҳамда пул-кредит сиёсатини мустаҳкамлаш борасида бир қатор тадбирлар амалга оширилди.

Амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида миллий валютаимизни халқаро операцияларда конвертацияси таъминланди.

Эркин конвертацияга ўтилиши тумандага чет эл инвесторларини кириб келиши учун имконият яратиб берди.

Натижада банкларга барча манбаалардан пул тушуми кўпайди, Аҳолига истеъмол моллари етказиб бериш, пуллик хизмат кўрсатиш тармоғи яхшиланди.

Туманда кўп укладли иқтисодиётни барпо этиш ва мулкчиликни барча шакллари ривожлантириш учун етарли иқтисодий шароитлар яратилди.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш бўйича мустаҳкам ҳуқуқий базанининг яратиб берилиши натижасида ушбу турдаги субъектларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги ўрни тобора ортиб бормоқда. Ҳисобот даврида туманда 107 та янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилиб, уларнинг умумий сони қарийб 778 тага етди етди. Бундан кўриниб турибдики, мазкур қарорда белгиланган вазифалар ижросини сўзсиз таъминлаш биз учун жуда муҳим.

Жорий йил давомида 6 та тадбиркорлик субъекти томонидан 8.7 млн долларлик (ўтган йилдан нисбатан 20 марта ортиқ) товар ва хизматлар экспорт қилиниб, уларнинг туман экспортидаги улуши 88.7 фоизни ташкил этди.

Туманда ишлаб чиқарилаётган товар ва хизматларни дунёнинг **6 дан** ортиқ давлатларига (**Россия, Украина, Хитой, Туркия, Қозоғистон ҳамда Покистон**) экспорт қилишга эришилди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан экспортга юборилган маҳсулотларнинг 86,8 фоизи тайёр маҳсулотлар улушига тўғри келмоқда.

2.2. Наманган вилояти Уйчи туманида экспорт ва импорт ҳамда ташқи иқтисодий фаолияти ривожланиши кўрсаткичлари таҳлили

Ўзбекистонда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этишнинг асосий мақсадларидан бири мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик шакллари устувор ривожлантиришдан иборат. Бу мақсадни амалга ошириш учун иқтисодий ислохотлар ўтказилди, унинг ролини ошириш учун йирик институционал асослар яратилди. Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва уни кафолатловчи ҳуқуқий-меъриий ҳужжатлар, тадбиркорларга кўмаклашувчи нодавлат ташкилотлар, корхоналар шулар жумласига киради. Ўзбекистонда хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнес корхоналари мажмуини ташкил этиш ва маҳсулотларни экспорт қилиш, маҳсулотларни жаҳон бозорига олиб чиқиш йил сайн ортиб бормоқда.

Наманган Вилоятда 2014 йил якуни билан 276,6 млн. долларлик (2013 йилнинг мос даврига нисбатан 104,9%) ташқи савдо амаллари бажарилиб, шундан экспорт 112,7 млн.долларни (110,0%), импорт 163,9 млн. долларни (101,6 %) ташкил этди.

Ҳудудий экспорт дастурига асосан экспортёр корхоналар томонидан ўтган давр мобайнида 56,2 млн.доллар қийматида маҳсулот экспорт қилиниб, ўсиш сурати 2013 йилнинг мос даврига нисбатан 169,1 фоизга, белгиланган прогнозга нисбатан эса 138,5 фоизга бажарилиши таъминланди.

2014 йилда даврида вилоятдаги экспортёр корхоналар сони ортиши билан бир қаторда янги турдаги маҳсулотларни экспортга чиқариш ҳам йўлга қўйилган. Хусусан, 2014 йилдан бошлаб вилоятдаги “Нам лидер литё сервис” МЧЖда (44,9 минг доллар) алюмин профиллар, “Иронлит” МЧЖда печлар учун темир колонналар (20,4 минг доллар), “Рост Строй Инвест” МЧЖда (564,2 минг доллар) гипс маҳсулотлари, “Голден Ринг” ХКда маҳсул кийим кечаклар (27,9 минг доллар) ва “Натурал Джус” МЧЖда (495,1 минг доллар) томат пастаси, “Намсиб

Агробизнес” ҚҚда бодом, ёнғоқ уруғидан ёғ (15,8 минг доллар) каби янги турдаги маҳсулотларни экспортга чиқариш йўлга қўйилган.

Наманган вилоят экспорт таркибини таҳлил этилганда, жами экспортнинг 7,1 фоизини пахта толаси, 13,5 фоизини озиқ-овқат маҳсулотлари, 10,7 фоизини хизматлар, 0,6 фоизи химия маҳсулотлари, 0,4 фоизи машина ва ускуналар, 0,2 фоизи қора ва рангли металллар ҳамда 67,3 фоизини бошқа маҳсулотлар ташкил этди.

2014 йилдаги импортнинг 27,2 фоизини машина ва ускуналар, 17,5 фоизини кимё саноати маҳсулотлари, 13,9 фоизини озиқ-овқат маҳсулотлари, 3,9 фоизини қора ва рангли металллар, 1,0 фоизини хизматлар, 0,2 фоизини энергия ресурслари ва 36,4 фоизи бошқа турдаги маҳсулотлардир.

Экспорт географияси таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда вилоятдаги йирик ва кичик корхоналар томонидан дунёнинг 67 та давлатига товар ва хизматларни экспортга чиқариш йўлга қўйилган бўлиб, биргинина шу йилнинг ўзида Чехия, Бразилия, Финляндия, Малайзия, Миср, Дания каби 6 та янги давлатларга маҳсулотларни экспорт қилиш йўлга қўйилди.

Иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмаларини яхшилаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар натижасида экспорт қилиш аста секин ошиб бормоқда. Тадбиркорларнинг экспорт фаолиятига кўмаклашишда илгари экспорт қилмаган ҳудудларда экспорт қилувчиларнинг филиалларини ташкил этиш ва экспорт имкониятига эга бўлган тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда, бунда албатта 2013-2015 йилларда туман саноат салоҳиятини ривожлантириш дастури муҳим омил бўлмоқда.

Уйчи туман экспорт салоҳиятини янада ошириш, экспорт қилувчи тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш, улар томонидан амалга оширилаётган экспорт ҳажмини кескин кўпайтириш, экспорт географиясини ва номенклатурасини кенгайтириш мақсадида йил якунига қадар қуйидаги ишларни амалга оширилди.

Экспорт қилувчи тадбиркорлар сонини 8 тага, яъни 2 та янги субъектни экспортга жалб қилиш орқали улар томонидан амалга оширилган экспорт ҳажмини 1.0 млн долларга, жами туман экспортидаги улушини эса 75,0 фоизга етказиш чоралари кўрилди.

Ташқи савдо компаниялари ҳамда янги ташкил этилган Жамғарманинг ҳудудий филиали билан биргаликда кичик бизнес субъектларига экспорт шартномаларини тузилишига жиддий ёндошилди.

Шахсан Юртбошимиз томонидан кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш, шу жумладан уларни экспорт фаолиятига кўмаклашиш юзасидан яратилган шароитни тадбиркорларимиз яхши англаб турибди ва улардан самарали фойдаланмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиётини интеграциялашда туманимизда хорижий инвестицияларнинг тутган ўрни алоҳида аҳамиятга эгадир. Ҳозирги кунда туманимиз иқтисодиётини глобаллаштириш жараёнини ҳаракатга келтирувчи кучлардан бири сифатида бевосита хорижий инвестициялар жалб қилинмоқда. Чет эл инвестицияларни имкони борича кўпроқ жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш, иқтисодиётнинг реал секторларини тараққий эттириш ғоят долзарб бўлиб қолмоқда.

Туманга хорижий инвестициялар ва замонавий технологияларни кенг жалб этиш, уларга нисбатан очик эшиклар сиёсатини изчиллик билан амалга ошириш, янгидан-янги, тўла қувват билан фаолиятини амалга оширадиган ва рақобатбардошли маҳсулотлари билан жаҳон бозорларида ўз ўрнини эгаллай оладиган қўшма корхоналарни йилдан-йилга кўпайтиришга, маҳаллий хом ашё ва ишчи кучларидан фойдаланган ҳолда импорт ўрнини босувчи ва экспортбоп маҳсулотларга, шу жумладан, халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқаришга катта эътибор қаратилмоқда.

Маҳаллий ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш асосида вилоятда ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқариш бўйича корхоналарда

кенгайтириш, модернизация, техник ва технологик қайта жиҳозлаш ишлари олиб борилиб, янги турдаги маҳсулотлар жумладан, тайёр мато, тайёр тикувчилик маҳсулотлари, спорт кийимлари ва пойабзали, галантерея маҳсулотлари, уй-хўжалик моллари, маиший-маданий фойдаланишга мўлжалланган ноозиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни йўлга қўйилмоқда.

Туманда 2014 йил давомида 26145,4 минг долларлик ташқи савдо амаллари бажарилиб, шундан экспорт 10862,9 минг долларни импорт 15282,5 минг долларни ташкил этди.

Экспорт ҳажмининг 0,02 фоизини хизматлар, 128,6 минг долларни кимё маҳсулотлари ва 10732,4 минг долларни бошқа турдаги маҳсулотлар ташкил қилди.

Шунингдек, жами импорт ҳажмининг 38,2 фоизини машина ва асбоб-ускуналар, 8,0 фоизини озиқ-овқат маҳсулотлари, 28,4 фоизини кимёвий маҳсулотлар, 2,1 фоизини қора ва рангли металллар ва 23,3 фоизини бошқалар ташкил этади.

2.3-жадвал

Уйчи туманинг 2014 йилларда ташқи иқтисодий фаолият таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Миқдори
Ташқи савдо айланмаси	минг АҚШ дол.	26145,4
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	116,4
Экспорт	минг АҚШ дол.	10862,9
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	110,4
шу жумладан:		
Кимёвий маҳсулотлар	минг АҚШ долл.	128,6
Амалга оширилган хизматлар	минг АҚШ долл.	1,9
Бошқалар	минг АҚШ долл.	10732,4
шу жумладан кичик тадбиркорлар	минг АҚШ дол.	9862,9
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	157,2
Импорт	минг АҚШ дол.	15282,5
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	121,1
шу жумладан:		
Кимёвий маҳсулотлар	минг АҚШ долл.	3542,1
Рангли ва қора металллар	минг АҚШ долл.	104,5
Машина ва асбоб ускуналар	минг АҚШ долл.	6287,2
Озиқ-овқат моллари	минг АҚШ долл.	688,1
Бошқалар	минг АҚШ долл.	4660,6
шу жумладан кичик тадбиркорлар	минг АҚШ дол.	12867,9
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	119,3
Рўйхатга олинган чет эл инвестицияси мавжуд корхоналар сони	бирлик	5
шу жумладан:		
Фаолият кўрсатаётганлари	бирлик	4
Фаолият кўрсатмаётганлари сони	бирлик	1
Қўшма корхоналарда ишлаётганлар сони	киши	341
Яратилган маҳсулот, амалга оширилган хизматлар, ишлар амалдаги улгуржи нархларда (баҳоларда)	млн. сўм	9473,2
Чет эл инвестицияси мавжуд корхоналар томонидан амалга оширилган экспорт ҳажми	минг АҚШ долл.	785,3

Уйчи тумани 2012-2014 йилларда ташқи иқтисодий фаолиятни таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Микдори
Ташиқ савдо айланмаси	минг АҚШ дол.	26145,4
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	116,4
Экспорт	минг АҚШ дол.	10862,9
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	110,4
<i>шу жумладан:</i>		
Пахта толаси	минг АҚШ долл.	
Кимёвий маҳсулотлар	минг АҚШ долл.	128,6
Рангли ва қора металллар	минг АҚШ долл.	
Машина ва асбоб ускуналар	минг АҚШ долл.	
Озиқ-овқат моллари	минг АҚШ долл.	
Энергия қуввати манбалари	минг АҚШ долл.	
Амалга оширилган хизматлар	минг АҚШ долл.	1,9
Бошқалар	минг АҚШ долл.	10732,4
шу жумладан кичик тадбиркорлар	минг АҚШ дол.	9862,9
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	157,2
Импорт	минг АҚШ дол.	15282,5
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	121,1
<i>шу жумладан:</i>		
Пахта толаси	минг АҚШ долл.	
Кимёвий маҳсулотлар	минг АҚШ долл.	3542,1
Рангли ва қора металллар	минг АҚШ долл.	104,5
Машина ва асбоб ускуналар	минг АҚШ долл.	6287,2
Озиқ-овқат моллари	минг АҚШ долл.	688,1
Энергия қуввати манбалари	минг АҚШ долл.	
Амалга оширилган хизматлар	минг АҚШ долл.	
Бошқалар	минг АҚШ долл.	4660,6
шу жумладан кичик тадбиркорлар	минг АҚШ дол.	12867,9
Ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати	%	119,3
Рўйхатга олинган чет эл инвестицияси мавжуд корхоналар сони	бирлик	5
<i>шу жумладан:</i>		
Фаолият кўрсатаётганлари	бирлик	4
Фаолият кўрсатмаётганлари сони	бирлик	1
Қўшма корхоналарда ишлаётганлар сони	киши	341
Яратилган маҳсулот, амалга оширилган хизматлар, ишлар амалдаги улгуржи нархларда (баҳоларда)	млн. сўм	9473,2
Чет эл инвестицияси мавжуд корхоналар томонидан амалга оширилган экспорт ҳажми	минг АҚШ долл.	785,3

3-боб. Мамлакатни модернизация қилиш даврида экспортни ташкил этиш ва ривожлантириш босқичлари, муаммолари ва истикболлари

3.1. Ташқи савдо фаолияти билан шуғулланаётган қўшма корхоналарда экспортни ривожлантириш босқичлари, муаммолари ва истикболлари

Ўтган йил якунларини сарҳисоб қилар эканмиз, биринчи навбатда, иқтисодийтимиз ва унинг етакчи тармоқларини ривожлантириш борасида барқарор юқори ўсиш суръатларига эришганимизни таъкидлаш жоиз.

Мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8,1 фоиз, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 8,3 фоизга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 6,9 фоиз, капитал қурилиш 10,9 фоиз, чакана савдо айланмаси ҳажми 14,3 фоизга ошди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийб 70 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр товарлар ташкил этди.

Ўтган 2014 йилда 500 дан зиёд янги корхона, биринчи навбатда, кичик бизнес субъектлари экспорт фаолиятига жалб этилди. Ташқи савдо балансидаги ижобий сальдо 180 миллион долларни ташкил қилди, мамлакатимизнинг олтин-валюта захиралари 1 миллиард 600 миллион долларга кўпайди.

Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ҳузурида махсус ташкил этилган Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортини кўллаб-қувватлаш жамғармасининг роли бу борада тобора ошиб бормоқда.

Ҳозирги пайтда бирон давлатдаги иқтисодий ўсиш ва халқнинг фаровонлиги кўп жиҳатдан ўша давлатнинг халқаро савдо ва халқаро меҳнат тақсимооти афзалликларидан нақадар унумли фойдаланаётганлигига боғлиқ. Шу маънода давлатнинг ташқи савдони халқнинг даромади манбаига айлантириш имконияти асосан ҳукуматнинг иқтисодий сиёсатига боғлиқ.

Ўзбекистон ижтимоий – иқтисодий тараққиётининг айна палласида экспорт ҳажми ва салоҳиятини ошириш бир неча сабабга кўра муҳим аҳамият касб этади.

Биринчидан, экспортни ривожлантириш ички бозордаги чегараланган имкониятлардан ташқари тақлиф бозори ҳажмини ташқи омиллар эвазига кенгайтириш имконини беради. Бу эса миллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлигини таъминлашда муҳим ўрин тутади.

Мазкур омилнинг долзарблигини шу билан изоҳлаш мумкинки, бир тарафдан, мустақилликка эришгунга қадар мамлакатдаги деярли барча корхоналар нафақат Ўзбекистон, балки собиқ Совет итифоқининг бошқа республикалари эҳтиёжини ҳам қондиришга қаратилган ҳолда тузилган бўлса, бошқа тарафдан, мустақиллик йилларида ташкил этилган кўпгина корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳияти ҳам (асосан текстиль, автомобиль, кимё саноати ва иқтисодийнинг бошқа тармоқларида) ички талабнигина эмас, балки ташқи дунё эҳтиёжини ҳам қондиришга йўналтирилган. Бироқ айна пайтда мазкур корхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятларидан самарали фойдаланилмапти ва уларнинг бир қатор маҳсулотлари ички бозор ҳажмининг чегараланганлиги ва ушбу соҳада мавжуд муаммолар туфайли экспортнинг ҳам чегараланганлиги учун ўз рақобатбардошлигини йўқотмоқда. Демак, мазкур корхоналарда мавжуд ишлаб чиқариш имкониятларидан самарали фойдаланиш ва шу аснода рақобатбардошликка эришиш кўп жиҳатдан келажақда бу маҳсулотлар экспорти кўламини ошириш билан боҳлиқдир. Айна пайтда яна бир омилни ҳисобга олиш керакки, ҳозирги даврда иқтисодийнинг деярли кўпгина тармоқларида рақобатбардошликка эришиш фақатгина оммавий ишлаб чиқариш (кўлам таъсири) эвазига бўлиши мумкин. Бу эса нафақат ички, балки ташқи бозор талаби ҳам аввалдан ҳисобга олинган тармоқларда ишлаб чиқаришни ташкил этиш кераклигини назарда тутади.

Иккинчидан, экспорт фаолияти даврида миллий ишлаб чиқарувчилар ташқи бозорда чет эллик ишлаб чиқарувчилар томонидан жиддий рақобатга дуч келадилар. Бу ҳолат уларни доимо ишлаб чиқаришни замон талабларга мос тарзда жорий этиш, янги технологиядан фойдаланиш, маҳсулот ассортименти янгилаб туриш ва унинг таннархини пасайтиришга

ундайди. Демак, узоқ муддатли даврда рақобатбардош иқтисодиётни шакллантиришнинг муҳим шarti сифатида миллий ишлаб чиқарувчиларнинг экспорт фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган сиёсатни айтиш мумкин.

Учинчидан, йилдан йилга Ўзбекистон иқтисодиётига киритилаётган чет эл сармоялари кўлами ортмоқда. Бу, ўз навбатида, келажакда сармоя сиёсати билан боғлиқ бўлган сармоявий маҳсулотлар импорти (бунга маънавий ва моддий эскириш натижасида техника ва технологияни янгилаш, ишлаб чиқаришни кенгайтириш каби амалларни мисол қилиш мумкин), чет эл сармояси киритилган корхоналар фойдасини репатриация қилиш, фоиз ва дивидендларни тўлаш, ташқи қарзни узиш ва бошқа ҳаражатларнинг ошишига сабаб бўлади. Мазкур чиқимларни қоплашнинг асосий манбаи экспорт тушуми бўлганлиги сабабли тўлов баланси ва макроиқтисодий барқарорликнинг келажакдаги ҳолати кўп жиҳатдан мамлакатнинг экспорт имкониятларини кенгайтиришга боғлиқ бўлади.

Тўртинчидан, иқтисодиётда таркибий қайта қуришни амалга ошириш ҳамда жами экспорт ва ишлаб чиқаришда қўшилган қиймати юқори бўлган маҳсулотлар салмоғини ошириш иқтисодиётни технологик жиҳатдан модернизация қилиш масаласига бориб тақалади. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун сармоявий маҳсулотлар импорти ҳажмини сезиларли даражада ошириш керак. Бундай маҳсулотлар импорти ҳаражатларини қоплашнинг асосий манбаи эса экспорт бўлганлиги учун мазкур масаланинг ечими ҳам экспортни ривожлантириш, уни жадаллаштиришга боғлиқ.

Бешинчидан, жаҳон тажрибасига кўра, экспортни рағбатлантириш сиёсати импорт ўрнини босиш сиёсатига нисбатан анчайин самаралироқ. Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлаш ва аҳоли реал даромадларини сезиларли даражада оширишга фақатгина импорт ўрнини босиш сиёсатидан воз кечиб, экспортни рағбатлантириш сиёсатига урғу бергандагина эришиш мумкин.

Кўп мамлакатлар иқтисодий ривожланишда кучли протекционизм ва импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш босқичидан ўтадилар, кейин эса аста-секин экспортга йўналиш томонга силжийдилар. Кўпинча импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш иқтисодий мустақилликка эришишнинг усули бўлиб хизмат қилади.

Мамлакат иқтисодий ўсишининг юқори ва барқарор суръатларига эришишни истар экан, аста-секин экспортга йўналтирилган иқтисодий сиёсатга ўтиш муқаррардир. Шу билан бирга, экспортга йўналтирилган стратегияни шакллантириш учун обдон тайёргарлик кўриш кераклигини таъкидлаш лозим. Бозор тамойиллари бўш ривожланган иқтисодиётларда протекционизмни бартараф қилиш ресурсларнинг экспортга йўналтирилишига эмас, улардан тўла фойдаланмасликка олиб келади. Тузилмани муваффақиятли тартибга солиш учун инвестициялар талаб қилинади, бироқ тадбиркорлар, шу жумладан кичик бизнес, иқтисодий кўрсаткичлар зарур йўналишда силжиш мумкинлигидан далолат бермагунча, ўзлари ҳоҳлаган секторга ҳам маблағ ўтказишлари амри маҳол.

Бугунги кунда экспортни ривожлантириш бу макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, инвестицион фаолиятни рағбатлантиришга йўналтирилган давлатнинг умумий иқтисодий сиёсатининг ажралмас бир қисмидир.

Экспортни кенгайтириш — республикага эркин муомаладаги валютанинг кириб келишини кучайтириш ҳамда миллий валютани мустахкамлаш демакдир. Бу корхоналар эҳтиёжманд бўлган янги технологиялар ҳам демакдир. Бу ижтимоий масалаларни ҳал этиш — иш ҳақини ошириш, ижтимоий инфраструктурани кенгайтириш демакдир. Бу ишлаб чиқаришни мунтазам янгилаб туришни кучли тарзда рағбатлантириш демакдир. Бир сўз билан айтганда, экспортга маҳсулот ишлаб чиқаришни хартомонлама рағбатлантириш ва миллий валютамининг барқарорлигини таъминлаш: бугунги кунда энг долзарб бўлиб, уни ҳал этмасдан иқтисодиётимизнинг барқарор ривожланишини таъминлаш ҳақида сўз юритиб бўлмайди.

Ўзбекистон хомашё ва табиий ресурслар етказиб берувчи мамлакатлигича қолишида давом этса, стратегия нуқтаи назардан ташқи бозорга қарамликка маҳкум бўлиши табиий.

Экспортга фақат хомашё ва табиий ресурслар чиқарилса, бундай шароитда миллий ҳўжаликнинг заифлиги ортади. Негаки унинг самарадорлиги кўпроқ жаҳон хомашё бозорларининг конъюнктурасига боғлиқ бўлиб келади. Бу бозорнинг аҳволи эса унчалик барқарор эмас. Кейинги пайтда пахта толаси, энергетика, қора ва рангли металллар, олтин, минерал ўғитлар бозорлари конъюнктурасининг ёмонлашуви мамлакатимиз иқтисодиётига ўзининг бевосита таъсирини ўтказмоқда. Чунки ҳозирги кунда ҳам республика экспортининг 50 фоизга яқинини ана шу маҳсулотлар ташкил этади.

Маълумки, мамлакатимизнинг иқтисодий салоҳияти экспорт ҳажмини тўхтовсиз ошириб бориш имкониятини беради. Бу борада ташқи иқтисодий фаолият самарадорлигининг асосий кўрсаткичларидан бири экспортнинг маҳсулот ва хизматлар таркиби ҳисобланади. Собиқ Иттифоқ доирасидаги меҳнат тақсимотига кўра Ўзбекистонга хомашё базаси роли берилганлиги республикаимиз экспорт товар таркибида ўз аксини топганлиги ҳаммага маълум. Мустақиллик йилларида хомашё товарларининг экспортини сезиларли даражада қисқартиришга эришилган бўлса ҳам, ҳамон экспорт номенклатурасида хомашё ҳамда тўлиқ қайта ишланмаган товарлар устунлик қилмоқда ва устига устак, уларнинг сифати ҳам жаҳон стандартларига тўғри келмайди.

Жаҳон тажрибасининг гувоҳлик беришича, бир турдаги маҳсулотни кўплаб миқдорда экспорт қилишга мослашиш мамлакат иқтисодиётини ушбу маҳсулотнинг жаҳон бозори конъюнктурасига боғлиқ қилиб қўяди⁹.

Ҳукуматимизнинг босқичма-босқич олиб бораётган ташқи савдо алоқалари натижасида Ўзбекистон экспортида мустақиллик йилларида сезиларли таркибий ўзгаришларга эришилди.

Юқорида келтирилган баъзи ижобий ўзгаришларга қарамай, экспортда ҳамон хомашёнинг улуши юқориликча сақланиб келмоқда. Экспортнинг салмоқли қисмини, маълумки, пахта толаси, энергетика ресурслари ҳамда қора ва рангли металллар ташкил этади.

Экспортнинг ривожланишга салбий таъсир кўрсатадиган бошқа омилардан яна бири бу экспорт номенклатураси таркибининг торлиги ва деярли ўзгармаслиги шароитида айрим экспорт хомашё маҳсулотларининг ҳажмини ошира боришдир. Бунинг оқибатида, яъни маълум бир товарга экспорт таклифининг оширилиши натижасида нархларнинг тушиши ва экспорт самарадорлигининг камайиши кузатилади ва бу, ўз навбатида, республика валюта тушумлари ҳажмига путур етказди.

Шу билан бир қаторда экспорт номенклатураси ҳам етарлича кенг қамровли эмас. Ўзбекистоннинг экспорт номенклатураси атиги 300 турдаги товарларни ўз ичига олади. Агар ушбу кўрсаткични солиштирадиган бўлсак, Хитой 50000 – турдаги товарларни экспорт қилади¹⁰.

Бу маълумотлар Ўзбекистоннинг экспорт товарлари таркибининг ниҳоятда торлигини ҳамда миллий иқтисодиётимиз ҳамон хомашё бозорларига сезиларли даражада боғлиқлигини кўрсатади.

Ушбу масалада, фақат хомашё экспортигагина таяниш мумкинми, деган савол туғилади. Албатта, мамлакатнинг хомашё ресурсларига бойлиги, унинг жаҳон бозорларида нисбатан осон сотилиши нуктаи назаридан афзалликка эгаллигини тан олиш керак. Лекин, мамлакатнинг хомашё ресурсларига бойлиги бир қатор сабабларга кўра иқтисодиётнинг, жумладан ташқи савдонинг ижобий ривожланишига етарли асос бўла олмайди:

-биринчидан, хомашё экспорт қилувчи мамлакат жаҳон хомашё бозорлари конъюнктураси ва нархлар динамикасига боғлиқ бўлади;

⁹ Манба: Фомичев В.И. Международная торговля: Учебник; 2-е изд., перераб. и доп. -М.: ИНФРА-М, 2001.стр. 314.

¹⁰ Манба: Фомичев В.И. Международная торговля: Учебник; 2-е изд., перераб. и доп. -М.: ИНФРА-М, 2001.стр. 315.

-иккинчидан, хомашё экспорти нисбатан юқори бўлмаган кўшимча; (устама) яратилган қиймат билан боғлиқ бўлиб, хомашёнинг баҳоси унинг табиий танқислигига (чекланганлигига) асосланган бўлади;

-учинчидан, Ўзбекистоннинг хомашёга бойлиги руҳий жиҳатдан юқори қийматли рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ташкил этишга булган ҳаракатга путур етказиши мумкин.

Юқоридаги фикрларни умумлаштириб шуни айтиш мумкинки, мамлакат экспорти асосан айрим турдаги товарлар ёки хомашёга боғлиқ бўлса, уларга бўлган жаҳон бозори конъюнктурасининг салгина ўзгариши (пасайиши) ҳам мамлакат экспорт тушумларининг кескин қисқаришига олиб келади. Бундай ҳолатнинг олдини олиш учун, бир томондан, экспорт номенклатурасини кенгайтириш ва умумий экспортда ҳар бир турдаги хомашё маҳсулоти улушини қисқартиришга эришиш муҳим бўлса, бошқа томондан, халқаро хомашё экспортидаги Ўзбекистоннинг хиссаси салмоқли эканидан фойдаланиб, экспортимизнинг асосини ташкил этувчи хомашё жаҳон бозорлари конъюнктурасига таъсир эта олишни, уни бошқаришни ўрганишимиз ва бунга эришишимиз керак.

Ўзбекистан экспортида узоқ хорижий давлатлар улушининг ўсишига олиб келаётган сабаблардан яна бири бу жаҳон нархлари даражаси ва МДХ бозорларидаги нархлар ўртасидаги фарқларнинг мавжудлигидир. МДХ бозорларида нархлар жаҳон нархларидан паст бўлган товарлар экспорти узоқ хорижий давлатлар бозорларига фаол суръатларда кўчиб бормоқда.

Экспортни ривожлантиришни секинлаштираётган муаммолар, маълумки, қуйидаги асосий омиллар билан белгиланади:

- ташқи бозорга ишлайдиган корхоналарни молиявий қўллаб-қувватловчи молия кредит секторнинг етарли ривожланмаганлиги;

- нархлар эркин бўлган бир шароитда кўпгина маҳсулотлар ишлаб чиқариш монополиясининг сақланиб қолиши корхоналарга истаганча нарх қўйиш имконини бермоқда. Улар бундай шароитда ўз маҳсулотларини ички бозорда сотишдан кўпроқ манфаатдордирлар;

- хусусий секторнинг суст ривожланганлиги ва унинг экспортдаги улушининг сезиларли эмаслиги;

- экспорт қилинадиган маҳсулотлар нархининг қимматлашишига сабаб бўлаётган ҳамда уни иқтисодий жиҳатдан фойдасиз қилиб қўяётган аксарият қисми тарифлар жуда юқори бўлган мавжуд юк ташиш тизими;

- кўпгина корхоналарнинг фаол ташқи иқтисодий сиёсатга эга эмаслиги: бу маркетинг тадқиқотлари ва реклама ишларини жуда заиф равишда ташкил этилганлигида кўзга ташланмоқда;

- экспорт маҳсулотларини кўпайтириш учун яхши имкониятга эга бўлган айрим корхоналарда зарур айланма маблағлар ва сармояларнинг йўқлиги;

- экспортдан тушадиган валюта тушумининг давлатга мажбурий сотиш ставкасининг юқорилиги, миллий валюта расмий курсининг юқори қилиб белгиланганлиги;

- кўпгина тайёр маҳсулот турларини ишлаб чиқаришнинг алмисокдан қолган технологияларидир. Улар ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг серхаражатлилиги, кўп материал ва энергия талаб қилиши билан ажралиб туради. Натижада кўпгина маҳсулот турлари таннархининг жаҳондаги шундай маҳсулотлар таннарихидан анча юқорилиги уларни рақобатга бардошсиз қилиб қўймоқда;

- экспорт қилувчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва экспортга кўмаклашиш тизимининг етарли эмаслиги.

Ушбу санаб ўтилган, экспортнинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатаётган омилларни тартибга солишда ва бартараф этишда, шубҳасиз, давлатнинг асосий роли иқтисодиётни эркинлаштириши жаддаллаштириш ҳамда экспортни тартибга солувчи, рағбатлантирувчи ягона давлат тизимини ва экспортга кўмаклашиш аниқ чора-тадбирлари механизмини барпо этишда намоён бўлиши керак.

- учинчидан, инсон омилини ривожлантириш экспорт салоҳиятини ривожлантиришнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Бу эса турли буғинлардаги мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш вазифасини ўз зиммасига олиши лозимлигини билдиради. Бунинг учун ишчиларнинг билимлари ва касб малакаларини такомиллаштириш, ишчиларни тайёрлаш замонавий техника ва технологияларда амалга оширилиши керак;

- тўртинчидан, экспорт салоҳиятини рағбатлантириш мақсадида турли муруватлардан фойдаланиш зарур. Биринчи навбатда, унча узоқ бўлмаган муддатга экспорт субсидиялари киритиш лозим. Аммо бундай субсидиялар уларни амалга ошириш учун қилинадиган бюджет ҳаражатларини кўпайтирмаслиги керак. Экспортни рағбатлантиришнинг энг қулай шакли эркин иқтисодий зоналар ҳисобланади,

- бешинчидан, қулай муҳит шароитлари ва аҳолининг анъанавий малакаларидан мамлакат экспорт салоҳиятини ривожлантиришда кенг фойдаланиш зарур. Бунда аҳолининг мева ва сабзавот етиштириши бўйича малакалари назарда тутилмоқда. Бизнингча, Ўзбекистон Европа Иттифоқи учун сабзавотларни етказиб берувчи асосий мамлакат бўлган Португалиянинг тажрибасини ўрганиши керак. Бу тажрибани қўллаш Ўзбекистонда ҳам экспортга йил давомида сабзавот етказиб берувчи бутун бир соҳани яратиш имконини беради. Етиштирилган маҳсулот Ўзбекистон мева ва сабзавотларининг анъанавий истеъмолчилари бўлган Қозоғистон, Россиянинг Сибирь, Урал ва бошқа минтақаларига етказиб берилиши керак. Мева ва сабзавот ишлаб чиқариш мамлакат экспорт салоҳиятини олдинга тортувчи локомотивга айланиши керак. Шунинг учун ишлаб чиқаришнинг бу турига жуда катта эътибор бериш ва давлат ёрдамини кўрсатиш зарур.

Экспортга йўналтирилган иқтисодиётни яратиш стратегиясини амалга оширишнинг 2-босқичида экспорт салоҳиятини, айниқса, саноатнинг қайта ишлаш соҳаларида, шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳасида Ўзбекистон иқтисодиётини технологик жиҳатдан модернизация қилиш бўйича ўтказиладиган тузилмавий ўзгаришларнинг энг муҳим элементига айланиши керак.

Шундай қилиб, яқин йиллар ичида Ўзбекистон Республикаси дунёда энг динамик ривожланаётган мамлакатлардан бирига айланиши керак. Агар иқтисодиёт ва ташқи савдони эркинлаштиришга қаратилган кечиктириб бўлмас чоралар мажмуи ишлаб чиқилса ва амалга оширса, бу мақсадга эришишимиз мумкин. Иқтисодиётни эркинлаштириш на бу жараёнга миллионлаб оддий меҳнаткашларни жалб этиш йўли билангина экспорт салоҳиятини ошириш мумкин. Шу сабабли ҳам давлат асосий эътиборни чет эл инвестицияларини жалб қилиш учун зарур шарт-шароитларни яратиш йўли билан экспорт салоҳиятини ривожлантиришга қаратиши лозим. Экспортга йўналтирилган иқтисодни ривожлантиришда муваффақиятларга эришган мамлакатларнинг тажрибаси кўрсатишича, мамлакат захиралар ҳисобига эмас, балки инсон салоҳиятидан оқилона ва самарали фойдаланган тақдирдагина бойиб кетиши ва гуллаб-яшнаши мумкин. Бунинг учун эса бозор иқтисодиёти шароитида инсонга кўпроқ эркинликлар бериш керак.

3.2. Мамлакатни модернизация қилиш даврида ташқи савдо алоқаларини ташкил этиш ва самарали фойдаланиш йўллари

Экспорт диверсификацияси, яъни ҳорижга сотилаётган товарлар ва хизматлар номенклатурасининг кенгайиши, жами экспортда алоҳида товар ёки хизмат тури (айниқса, хомашё) улушининг катта бўлишига барҳам берилиши, маҳсулотларимиз экспорт қилинаётган мамлакатлар географиясини кенгайтириш экспорт ҳажмининг барқарор бўлишини таъминлайди, миллий иқтисодиётнинг ташқи бозордаги салбий ўзаришларга таъсирчанлиги даражасини пасайтиради.

Экспорт таркибида бир ёки бир неча товарлар улушининг сезиларли даражада ортиб кетиши бу товарлар нархи пасайган ёки уларга ташқи талаб қисқарган ҳолатларда экспортчи корхоналарни оғир ахволга солиб қўйиши мумкин. Бунинг натижасида экспорт ҳажмининг қисқариши валюта тушумларининг камайиши, ташқи савдо балансининг ёмонлашуви ва

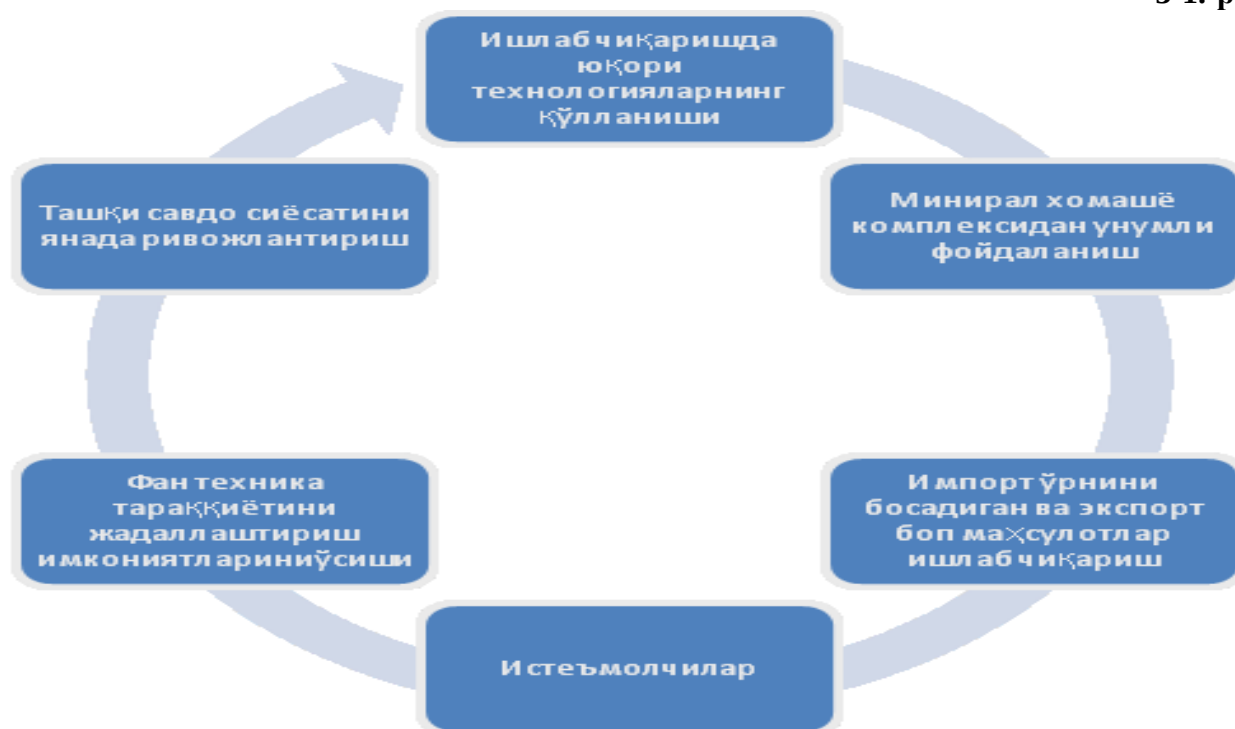
корхоналар молиявий ахволининг тангликка юз тутишига олиб келиши мумкин. Шунингдек, экспорт умумий ҳажмининг кам сонли давлатларга боғланиб қолиши ҳам қалтис ҳолат ҳисобланади.

Кейинги вақтда жаҳон бозорида нархи кескин тушиб кетган хомашё ресурсларини экспорт қилиш амалиётидан имкон қадар тезроқ қутилиб, тайёр рақобатбардош маҳсулотлар экспортини фаол ошириш ва бу маҳсулотлар етказиб бериладиган мамлакатлар географиясини янада кенгайтиришимиз керак.

Президентимиз томонидан маърузада илгари сурилган тайёр рақобатбардош маҳсулотлар экспортини фаол ошириш ва бу маҳсулотлар етказиб бериладиган мамлакатлар географиясини янада кенгайтириш вазифасини амалга ошириш экспорт ҳажмини барқарор ўстириш, ташқи бозордаги ўзгаришлар таъсирида унинг ҳажми кескин камайиши хавфини бартараф этиш имконини беради.

Мамлакатимизнинг замонавий техника ва технологиялардан фойдаланган ҳолда, ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматлар нафақат ички бозорда, балки рақобат кураши кучайиб бораётган жаҳон бозорларида ҳам ўз ўз ўрнини топишида модернизация жараёнлари муҳим аҳамият касб этади. Ишлаб чиқаришнинг замон талабларига жавоб беришидан корхона ва фирмалар билан бир қаторда исьтеомолчилар ҳам наф кўради. Бу ҳолни қуйидаги схемада кўриш мумкин (3.1-расм).

3-1.-расм.

3.1- расм. Юқори технологиялардан фойдаланишнинг ишлаб чиқарувчи ва исьтеомолчиларга бўлган таъсири.

Экспорт қилинаётган товарларни диверсификация қилиш, уларни импорт қилувчи мамлакатлар географиясини кенгайтириш бу мамлакатлардан бири ёки бир гуруҳининг иқтисодиётида муаммолар рўй берганда ҳам экспорт ҳажмининг кескин пасайиб кетишига йўл қўймаслик имконини беради.

Юртбошимиз таъкидлаганидек, "Бу борада янги бозорлар, янги транспорт йўлаklarини топиш, бир сўз билан айтганда фаол маркетинг асосланган ташқи иқтисодий сиёсат юргизиш зарур.

Республикамиз экспорти ва импортининг товар ва географик таркибини такомиллаштириш орқали рақобатбардошликни ошириш бир қатор вазифаларнинг амалга оширилишини тақозо этади.

Хорижий давлатларда мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган, ёки ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мумкин бўлган маҳсулотларга бўлган талабни ўрганиш, бундай товарлар бозорларига кириб бориш ва рақобат қилиш стратегиясини ишлаб чиқиш экспорт қилинаётган товарлар сонини ва мамлакатлар географиясини кенгайтиришга ижобий таъсир кўрсатади.

Жаҳон бозорларида корхоналаримиз маҳсулотларининг рақобатбардошлигини таъминлашда қуйидаги чора-тадбирларнинг амалга оширилиши муҳим аҳамият касб этади:

- экспорт қилувчи корхоналарга маҳсулот тайёрлаш ва сотиш ҳаражатларини камайтиришда кўмаклашиш;

- уларни ташқи бозор конъюнктурасидаги ўзгаришлар, истиқболли бозорлар, рақобатчилар тўғрисида олиб борилган тадқиқотлар натижалари билан таништириш;

- транспорт-коммуникация тизимларини ривожлантириш;

- янги транспорт йўлаklarини очиш орқали транспорт ҳаражатларини камайтириш ва х.к.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, экспорт ҳажмини ошириш, унинг таркибини такомиллаштириш, умуман ташқи савдо айланмасини диверсификация қилиш иқтисодийтимиз таркибий тузилишида сифат ўзгаришларига эришиш, унинг рақобатбардошлигини ошириш орқали иқтисодий юксалиш ва аҳоли турмуш фаровонлигини янада кўтариш мақсадларига хизмат қилади

Ҳозирги вақтда экспортни ошириш ва уни диверсификацияланган тузилмасини шакллантиришга муҳим аҳамият берилмоқда. Бу жиҳатдан республиканинг катта экспорт салоҳиятига эга ҳудудлари ва вилоятларини ташқи иқтисодий фаолият тизимида фаол жалб қилиш зарур. Минерал ва қишлоқ хўжалик хом - ашёсига ишлов берувчи, рақобатбардош тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи, тугалланган технологик циклга эга бўлган ишлаб чиқаришлар иқтисодийётда муҳим ўринларни эгаллаши керак.

Ташқи иқтисодий фаолиятнинг эркинлаштирилиши ва Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқаларининг стратегик йўналишлари. ҳозирги вақтда ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш жараёни республика иқтисодий тизимни унумли ислоҳ қилиш жараёнининг ажралмас қисми сифатида изчил ва мақсадга йўналтирилган ҳолда амалга оширмоқда.

Ўзбекистонда экспорт фаолияти бутунлай эркинлаштирилган. Республикада барча товар ва хизматлар учун экспорт божлари, экспортни лицензиялаш вақвоталаш тизими бекор қилинган. Импорт режими ҳам жиддий эркинлаштирилган. Ўзбекистонда импорт учун чекловлар йўқ. Ҳозирги кунда ташқи иқтисодий комплекснинг қуйидаги стратегик ва долзарб масалаларини ҳал қилиш бўйича Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги амалга оширмоқда.

Географик меҳнат тақсимои маълум ҳудудларда саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги шу фарқларни мувофиқлаштириш, алоҳида иқтисодий районлар ёки мамлакатлар ўртасидаги муаммоларни бартараф этиш ва иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш учун хизмат қилади.

Ўзбекистонда, шунингдек, давлатларнинг ривожланганлик даражасидаги, иқтисодий ва сиёсий вазиятдаги, транспорт, географик ўрнидаги мавжуд тенденциялари ва бошқа жиҳатларга асосланилмоқда. Ўзбекистоннинг ташқи савдо айланмаси динамикасида ўсиш ҳоллари кўзга ташланади.

Республикаимиз экспорти ва импортининг товар ва географик таркибини такомиллаштириш орқали рақобатбардошликни ошириш бир қатор вазифаларнинг амалга оширилишини тақозо этади.

3.3. Экспорт – импорт операцияларини амалга ошириш механизминини соддалаштириш орқали ташқи савдони ривожлантиришнинг жаҳон тажрибаси

Жаҳон миқёсида ҳўжалик алоқаларининг диверсификацияси, ишлаб чиқариш кўламининг кенгайиши маҳсулот ассортиментининг кўпайиши, ҳамда меҳнат тақсимооти ва трансмиллий ҳамкорлик (корпорация) чуқурлашуви натижасида ҳозирда жаҳон савдосида гуркираб ўсиш кузатилмоқда. Маҳсулотларни ишлаб чиқарувчилардан воситачилар ва истеъмолчиларга етказиш йўллари уларнинг қардалигидан қатъий назар, янада самаралироқ бўлиб бормоқда.

Бундай шароитда ташқи иқтисодий фаолиятга тўсиқлар ва харажатларига жиддий эътибор берилиши табиий, зеро, ҳукуматлар иқтисодий сиёсатининг муваффақияти ҳамда алоҳида давлатнинг ҳам, жаҳон ҳўжалигининг ҳам иқтисодий ўсиш суръати мазкур тўсиқ ва харажатлар ҳажмига бевосита боғлиқ. Франсуа, ван Мейль ва ван Тонгрэн (Francois, van Meijl and van Tongren) ларнинг тадқиқотлари натижаларига кўра, ташқи савдо операцияларини амалга ошириш харажатларини бир ярим фоизга қисқартириш жаҳондаги барча давлатлар иқтисодий фаровонлигини 78 млрд. АҚШ долл.га оширади. Уолкентхорст ва Ясуи (Walkenhorst and Yasui, 2003) тадқиқоти натижаларига кўра эса, ташқи савдо харажатларининг бир фоизга қисқартириш жаҳон фаровонлигининг 70 млрд АҚШ долл.га ошишига олиб келади.

Осиё-Тинч океани Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти (ОТИҲ) (АРЕС, 1999) ҳисоботига кўра, савдога кўмаклашишга қаратилган чора-тадбирлар натижасида Осиё-Тинч океани минтақасида савдо харажатларининг қисқариши миқдори саноати ривожланган давлатларнинг импорт нархларининг 1 %га, қолган ривожланаётган давлатларнинг импорт нархларининг 20 %га тенг. Шунингдек, мазкур ҳисоботда савдога кўмаклашиш чора-тадбирлари шу минтақа давлатлари маҳсулотлари экспортининг қўшимча 3,3 %га ортиши ҳисоблаб чиқилган.

Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, давлат ташқи савдо сиёсатини такомиллаштиришнинг муҳим элементи – ташқи савдо тартибини эркинлаштириш билан бирга ташқи савдо муомалаларини соддалаштиришдир. Бундан асосий мақсад – давлатнинг ташқи иқтисодий фаолият устидан назоратини таъминлаш билан бир вақтда ортиқча ҳуқуқий ва бюрократик тўсиқлари туфайли келиб чиқадиган халқаро савдо операцияларини амалга оширишдаги мураккабликни камайтиришдир. Бунда ташқи савдо процедураларига нафақат ташқи савдо битимини тузиш ва амалга ошириш билан бевосита боғлиқ операциялар, балки божхона назорати, божхона тўловларини тўлаш, халқаро тўловларни амалга ошириш, юклар транспортировкаси ва бошқа процедуралари ҳам киради.

Ташқи савдога кўмаклашиш бўйича ўтказилаётган ислохотлар доирасидаги таклиф этилаётган чора-тадбирлар халқаро савдо битимлари бўйича процедураларни соддалаштириш, уларни амалга ошириш учун зарур вақт ва харажатларни қисқартиришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Ташқи савдо процедураларини уйғунлаштириш (гармонизация) ва соддалаштириш Жаҳон Божхона Ташкилоти (WCO) ишлаб чиққан Киото Конвенцияси – божхона процедураларини уйғунлаштириш ва соддалаштириш бўйича халқаро конвенция (1973) муҳим аҳамиятга эга. 1999 йилдан бошлаб, WCO барча аъзо давлатлар божхона ташкилотлари фаолиятида мазкур конвенцияга амал қилишни мажбурий қилиб белгилади, ҳолбуки, шу йилгача фақат тавсия хусусиятига эга эди.

Умуман охириги 10 йил мобайнида жаҳоннинг кўплаб давлатлари томонидан ташқи савдонинг тариф тўсиқларини кескин қисқартириш бўйича олиб борган чора-тадбирлари ташқи иқтисодий фаолиятни самарали амалга ошириш учун етарли эмаслигидан Киото

Конвенциясини қабул қилиш зарурати туғилди. Давлатлар божхона чегараларида ушланиб қолиш, унчалик тушунарсиз кўпинча ортиқчаси билан талаб қилинадиган ҳужжатлар давлат томонидан тасдиқланган автоматлаштирилган маълумотларни қайта ишлаш тизими йўқлиги туфайли тадбиркорлар катта харажат қилишларига тўғри келмоқда.

Бу ҳужжатлар кўп ҳолларда бож тарифлари камайтирилишидан олинадиган фойдадан ҳам ортиб кетмоқда. Масалан, ушбу соҳада олиб борилган тадқиқот натижаларига кўра, ЕИХТ давлатларида экспорт-импорт операцияларини амалга оширишнинг транзакция харажатлари савдо қилинаётган маҳсулотлар қийматининг 2 % дан 15 % гача ташкил этади. Ташқи савдо операцияларини тартибга солиш тизими ЕИХТ давлатларига нисбатан камроқ ривожланган давлатларда эса бу харажатлар янада кўпроқ бўлиши турган гап.

Ҳозирда кўплаб давлатлар (ЕИ, Россия, Украина ва Ўзбекистон (гарчи Ўзбекистон бу Конвенцияга ҳали қўшилмаган бўлса-да)да Киото Конвенциясидаги қоидаларни амалга ошириш билан боғлиқ процедуралар узлуксиз қайта кўриб чиқилмоқда.

Бунинг учун эса, қоидага кўра, қуйидаги дастаклардан фойдаланилади:

- бир қатор божхона бошқаруви ҳужжатларини ягона ҳужжатда бирлаштириш (масалан, ЕИнинг Ягона бошқарув ҳужжати, халқаро кемалар қатнови Палатаси Коносаменти)

- бошхонадаги расмийлаштиришни компютерлаштириш;

- биргаликдаги “ягона ойна” тамойилини ишлаб чиқиш.

Бундай ислохотларни ўтказишдан яхшигина фойда кўрилишини кўплаб тадқиқотлар ҳам исботламоқда. Масалан, Янги Зеландияда қоғозсиз божхона назоратининг мультимедиа тизимини татбиқ этиш божхона процедураларидан ўтиш вақтини 10 кундан 12 минутгача қисқартириш имконини берди. (WTO, 2003) Коста-Рикада эса 1994 йилда “ягона ойна” тамойили электрон декларация қилиш тизими ва автоматлаштирилган хатарни бошқариш механизмига ўтиш божхона текшируви вақтининг 6 кундан 25 минутгача камайтишига олиб келди.

Ўзбекистон иқтисодиётининг жаҳон ҳўжалиги тизимига интеграциялашуви шароитида республикада экспортга йўналтирилган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш сиёсатини амалга ошириш ва экспортчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштиришда ривожланган давлатлар, айниқса, Шарқий Осиёдаги тезкор тараққий этаётган мамлакатлар ташқи савдо сиёсати тажрибаларидан унумли фойдаланиш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш орқали мамлакат экспорт салоҳиятини юксалтириш масаласи, республикада ўтиш иқтисодиётининг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олиш, жаҳон амалиётида тўпланган тажрибалар ва халқаро қонун-қоидалар асосида ташқи савдони тартибга солиш усуллари янада такомиллаштириш зарурлигини талаб қилади.

кўпчилик мамлакатлар ўз экспортчиларини у ёки бу шаклларда қўллаб-қувватлашга ҳаракат қилади. Бу дунё бозорида рақобат кураши кескин тус олаётганлиги билан ҳам изоҳланади. Экспортни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг иқтисодий моҳияти шу билан изоҳланадики, бозор иқтисодиёти шароитида давлат “бозор” бажара олмайдиган бир қатор вазифалар учун маъсул ҳисобланади. Бу тизим ўз ичига қуйидаги чора тадбирларни қамраб олади:

- экспортни давлат томонидан имтиёзли кредитлаш ва берилган кредитларни ҳар хил сиёсий таваккалчиликлар, урушлар, инқилоблар, табиий офатларга қарши суғурталаш;

- устувор экспорт маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларга нисбатан солиқ имтиёзларини қўллаш;

- махсус ташкил этилган фондлар доирасида экспортга мўлжалланган устувор лойиҳалар ва дастурларни ишлаб чиқиш жараёнини давлат томонидан молиялаштириш;

- экспорт қилувчиларни маъмурий-ҳуқуқий ва ташкилий чора тадбирлар орқали қўллаб-қувватлаш;

- экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш тармоқларида капитал қўйилмаларни узоқ муддатли жойлаштириш;

- экспорт қилувчи корхоналарнинг ички ва ташқи баҳолари ўсиши натижасида юзага келадиган иқтисодий таваккалчиликлардан ҳимоялаш.

ХУЛОСА

Мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8,1 фоиз, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 8,3 фоизга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 6,9 фоиз, капитал қурилиш 10,9 фоиз, чакана савдо айланмаси ҳажми 14,3 фоизга ошди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийб 70 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр товарлар ташкил этди.

Ўтган 2014 йилда 500 дан зиёд янги корхона, биринчи навбатда, кичик бизнес субъектлари экспорт фаолиятига жалб этилди. Ташқи савдо балансидаги ижобий сальдо 180 миллион долларни ташкил қилди, мамлакатимизнинг олтин-валюта захиралари 1 миллиард 600 миллион долларга кўпайди.

Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ҳузурида махсус ташкил этилган Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортини қўллаб-қувватлаш жамғармасининг роли бу борада тобора ошиб бормоқда.

Ҳозирги пайтда бирон давлатдаги иқтисодий ўсиш ва халқнинг фаровонлиги кўп жиҳатдан ўша давлатнинг халқаро савдо ва халқаро меҳнат тақсимооти афзалликларидан нақадар унумли фойдаланаётганлигига боғлиқ. Шу маънода давлатнинг ташқи савдони халқнинг даромади манбаига айлантириш имконияти асосан ҳукуматнинг иқтисодий сиёсатига боғлиқ.

Ташқи савдо фаолияти ривож ва уни тартибга солиш ишлари асосан қуйидагилардан иборатдир:

- ташқи савдонинг экспорт-импорт битишувлари бўйича ихтисослаштирилган ташқи савдо уюшмаларининг анча чекланган доираси қўлида жамланган монополлаштирилган тизимни тугатиш;
- бир қанча субъектлар – ташқи савдо қатнашчилари, шу жумладан, воситачилар сафини анча кенгайтириш;
- ташқи савдо айланмасининг тузилмасига ва географиясига эътибор бериш ва марказлаштирилган таъсир кўрсатишни йўқотиш;
- экспорт ва импортнинг иқтисодий қўзғатувчилари – бож тарифлари ставкалари ва сўм курсларини белгилаш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, ички валюта бозорини ташкил этиш;
- ташқи савдони маблағ билан таъминлашда давлатнинг аҳамиятини камайтириш, экспорт ва импортнинг ҳисоб-китоб-кредит сервисига соҳасига тижорат банкларининг сўмдаги ва хорижий валютадаги маблағларини жалб қилиш.

Ўзбекистон ижтимоий – иқтисодий тараққиётининг айна палласида экспорт ҳажми ва салоҳиятини ошириш бир неча сабабга кўра муҳим аҳамият касб этади.

Биринчидан, экспортни ривожлантириш ички бозордаги чегараланган имкониятлардан ташқари таклиф бозори ҳажмини ташқи омиллар эвазига кенгайтириш имконини беради. Бу эса миллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлигини таъминлашда муҳим ўрин тутади.

Мазкур омилнинг долзарблигини шу билан изоҳлаш мумкинки, бир тарафдан, мустақилликка эришгунга қадар мамлакатдаги деярли барча корхоналар нафақат Ўзбекистон, балки собиқ Совет итифоқининг бошқа республикалари эҳтиёжини ҳам қондиришга қаратилган ҳолда тузилган бўлса, бошқа тарафдан, мустақиллик йилларида ташкил этилган кўпгина корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳияти ҳам (асосан текстиль, автомобиль, кимё саноати ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида) ички талабнигина эмас, балки ташқи дунё эҳтиёжини ҳам қондиришга йўналтирилган. Бироқ айна пайтда мазкур корхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятларидан самарали фойдаланилмаяпти ва уларнинг бир қатор маҳсулотлари ички бозор ҳажмининг чегараланганлиги ва ушбу соҳада мавжуд муаммолар туфайли экспортнинг ҳам чегараланганлиги учун ўз рақобатбардошлигини йўқотмоқда. Демак, мазкур корхоналарда мавжуд ишлаб чиқариш имкониятларидан самарали фойдаланиш ва шу аснода рақобатбардошликка эришиш кўп жиҳатдан келажакда бу маҳсулотлар экспорти кўламини ошириш билан боғлиқдир. Айна пайтда яна бир омилни ҳисобга олиш керакки, ҳозирги даврда иқтисодиётнинг деярли кўпгина тармоқларида

рақобатбардошликка эришиш фақатгина оммавий ишлаб чиқариш (кўлам таъсири) эвазига бўлиши мумкин. Бу эса нафақат ички, балки ташқи бозор талаби ҳам аввалдан ҳисобга олинган тармоқларда ишлаб чиқаришни ташкил этиш кераклигини назарда тутати.

Иккинчидан, экспорт фаолияти даврида миллий ишлаб чиқарувчилар ташқи бозорда чет эллик ишлаб чиқарувчилар томонидан жиддий рақобатга дуч келадилар. Бу ҳолат уларни доимо ишлаб чиқаришни замон талабларга мос тарзда жорий этиш, янги технологиядан фойдаланиш, маҳсулот ассортиментини янгиллаб туриш ва унинг таннархини пасайтиришга ундайди. Демак, узоқ муддатли даврда рақобатбардош иқтисодиётни шакллантиришнинг муҳим шarti сифатида миллий ишлаб чиқарувчиларнинг экспорт фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган сиёсатни айтиш мумкин.

Учинчидан, йилдан йилга Ўзбекистон иқтисодиётига киритилаётган чет эл сармоялари кўлами ортмоқда. Бу, ўз навбатида, келажакда сармоя сиёсати билан боғлиқ бўлган сармоявий маҳсулотлар импорти (бунга маънавий ва моддий эскириш натижасида техника ва технологияни янгиллаш, ишлаб чиқаришни кенгайтириш каби амалларни мисол қилиш мумкин), чет эл сармояси киритилган корхоналар фойдасини репатриация қилиш, фоиз ва дивидендларни тўлаш, ташқи қарзни узиш ва бошқа ҳаражатларнинг ошишига сабаб бўлади. Мазкур чиқимларни қоплашнинг асосий манбаи экспорт тушуми бўлганлиги сабабли тўлов баланси ва макроиқтисодий барқарорликнинг келажакдаги ҳолати кўп жиҳатдан мамлакатнинг экспорт имкониятларини кенгайтиришга боғлиқ бўлади.

Тўртинчидан, иқтисодиётда таркибий қайта қуришни амалга ошириш ҳамда жами экспорт ва ишлаб чиқаришда қўшилган қиймати юқори бўлган маҳсулотлар салмоғини ошириш иқтисодиётни технологик жиҳатдан модернизация қилиш масаласига бориб тақалади. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун сармоявий маҳсулотлар импорти ҳажмини сезиларли даражада ошириш керак. Бундай маҳсулотлар импорти ҳаражатларини қоплашнинг асосий манбаи эса экспорт бўлганлиги учун мазкур масаланинг ечими ҳам экспортни ривожлантириш, уни жадаллаштиришга боғлиқ.

Бешинчидан, жаҳон тажрибасига кўра, экспортни рағбатлантириш сиёсати импорт ўрнини босиш сиёсатига нисбатан анчайин самаралироқ. Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлаш ва аҳоли реал даромадларини сезиларли даражада оширишга фақатгина импорт ўрнини босиш сиёсатидан воз кечиб, экспортни рағбатлантириш сиёсатига урғу бергандагина эришиш мумкин.

Бугунги кунда экспортни ривожлантириш бу макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, инвестицион фаолиятни рағбатлантиришга йўналтирилган давлатнинг умумий иқтисодий сиёсатининг ажралмас бир қисмидир.

Ўзбекистон экспортида узоқ хорижий давлатлар улушининг ўсишига олиб келаётган сабаблардан яна бири бу жаҳон нархлари даражаси ва МДҲ бозорларидаги нархлар ўртасидаги фарқларнинг мавжудлигидир. МДҲ бозорларида нархлар жаҳон нархларидан паст бўлган товарлар экспорти узоқ хорижий давлатлар бозорларига фаол суръатларда кўчиб бормоқда.

Экспортни ривожлантиришни секинлаштираётган муаммолар, маълумки, қуйидаги асосий омиллар билан белгиланади:

- ташқи бозорга ишлайдиган корхоналарни молиявий қўллаб-қувватловчи молия кредит секторнинг етарли ривожланмаганлиги;
- нархлар эркин бўлган бир шароитда кўпгина маҳсулотлар ишлаб чиқариш монополиясининг сақланиб қолиши корхоналарга истаганча нарх қўйиш имконини бермоқда. Улар бундай шароитда ўз маҳсулотларини ички бозорда сотишдан кўпроқ манфаатдордирлар;
- хусусий секторнинг суст ривожланганлиги ва унинг экспортдаги улушининг сезиларли эмаслиги;

- экспорт қилинадиган маҳсулотлар нархининг қимматлашишига сабаб бўлаётган ҳамда уни иқтисодий жиҳатдан фойдасиз қилиб қўяётган аксарият қисми тарифлар жуда юқори бўлган мавжуд юк ташиш тизими;
- кўпгина корхоналарнинг фаол ташқи иқтисодий сиёсатга эга эмаслиги: бу маркетинг тадқиқотлари ва реклама ишларини жуда заиф равишда ташкил этилганлигида кўзга ташланмоқда;
- экспорт маҳсулотларини кўпайтириш учун яхши имкониятга эга бўлган айрим корхоналарда зарур айланма маблағлар ва сармояларнинг йўқлиги;
- экспортдан тушадиган валюта тушумининг давлатга мажбурий сотиш ставкасининг юқорилиги, миллий валюта расмий курсининг юқори қилиб белгиланганлиги;
- кўпгина тайёр маҳсулот турларини ишлаб чиқаришнинг алмисокдан қолган технологияларидир. Улар ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг серхаражатлилиги, кўп материал ва энергия талаб қилиши билан ажралиб туради. Натижада кўпгина маҳсулот турлари таннархининг жаҳондаги шундай маҳсулотлар таннархидан анча юқорилиги уларни рақобатга бардошсиз қилиб қўймоқда;
- экспорт қилувчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва экспортга қўмаклашиш тизимининг етарли эмаслиги.

Ушбу санаб ўтилган, экспортнинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатаётган омилларни тартибга солишда ва бартараф этишда, шубҳасиз, давлатнинг асосий роли иқтисодиётни эркинлаштириши жаддаллаштириш ҳамда экспортни тартибга солувчи, рағбатлантирувчи ягона давлат тизимини ва экспортга қўмаклашиш аниқ чора-тадбирлари механизмини барпо этишда намоён бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, экспорт ҳажмини ошириш, унинг таркибини такомиллаштириш, умуман ташқи савдо айланмасини диверсификация қилиш иқтисодиётимиз таркибий тузилишида сифат ўзгаришларига эришиш, унинг рақобатбардошлигини ошириш орқали иқтисодий юксалиш ва аҳоли турмуш фаровонлигини янада кўтариш мақсадларига хизмат қилади

Ҳозирги вақтда экспортни ошириш ва уни диверсификацияланган тузилмасини шакллантиришга муҳим аҳамият берилмоқда. Бу жиҳатдан республиканинг катта экспорт салоҳиятига эга ҳудудлари ва вилоятларини ташқи иқтисодий фаолият тизими фаол жалб қилиш зарур. Минерал ва қишлоқ хўжалик хом - ашёсига ишлов берувчи, рақобатбардош тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи, тугалланган технологик циклга эга бўлган ишлаб чиқаришлар иқтисодиётда муҳим ўринларни эгаллаши керак.

Ташқи иқтисодий фаолиятнинг эркинлаштирилиши ва Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқаларининг стратегик йўналишлари. ҳозирги вақтда ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш жараёни республика иқтисодий тизимни унумли ислоҳ қилиш жараёнининг ажралмас қисми сифатида изчил ва мақсадга йўналтирилган ҳолда амалга оширмоқда.

Ўзбекистонда экспорт фаолияти бутунлай эркинлаштирилган. Республикада барча товар ва хизматлар учун экспорт божлари, экспортни лицензиялаш вақвоталаш тизими бекор қилинган. Импорт режими ҳам жиддий эркинлаштирилган. Ўзбекистонда импорт учун чекловлар йўқ. Ҳозирги кунда ташқи иқтисодий комплекснинг қуйидаги стратегик ва долзарб масалаларини ҳал қилиш бўйича Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги амалга оширмоқда.

Географик меҳнат тақсимооти маълум ҳудудларда саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги шу фарқларни мувофиқлаштириш, алоҳида иқтисодий районлар ёки мамлакатлар ўртасидаги муаммоларни бартараф этиш ва иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш учун хизмат қилади.

Ўзбекистонда, шунингдек, давлатларнинг ривожланганлик даражасидаги, иқтисодий ва сиёсий вазиятдаги, транспорт, географик ўрнидаги мавжуд тенденциялари ва бошқа жиҳатларга асосланилмоқда. Ўзбекистоннинг ташқи савдо айланмаси динамикасида ўсиш ҳоллари кўзга ташланади.

Республикаимиз экспорти ва импортининг товар ва географик таркибини такомиллаштириш орқали рақобатбардошликни ошириш бир қатор вазифаларнинг амалга оширилишини тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Расмий ҳужжатлар

1.1. Ўзбекистон Республикасининг қонунлари

1.1.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. 8.12.1992 й. –Тошкент.: Ўзбекистон, 2003. -40 б.

1.1.2. Ўзбекистон Республикасининг Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисидаги қонуни. 22.12.1995 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1995 й. 12-сон, 49-62 б.

1.1.3. Ўзбекистон Республикасининг Эркин иқтисодий зоналар тўғрисидаги қонуни. 25.04.1996й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1996 й. 5-6-сон, 39-45 б.

1.1.4. Ўзбекистон Республикасининг Хориждан маблағ жалб қилиш тўғрисидаги қонуни. 29.08.1996й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1996 й. 9-сон, 29-33 б.

1.1.5. Ўзбекистон Республикасининг Бож тарифи тўғрисидаги қонуни. 29.08.1997й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1997 й. 9-сон, 34-49 б.

1.1.6. Ўзбекистон Республикасининг Чет эл инвестициялари тўғрисидаги қонуни. 30.04.1998 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1998 й. 5-6-сон, 117-128 б.

1.1.7. Ўзбекистон Республикасининг Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисидаги қонуни. 30.04.1998 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1998 й. 5-6-сон, 129-135 б.

1.1.8. Ўзбекистон Республикасининг Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисидаги қонуни. 01.05.1998 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1998 й. 5-6-сон, 165-183 б.

1.1.9. Ўзбекистон Республикасининг Тадбиркорлик ва тадбиркорлик фаолиятининг кафолатлари тўғрисидаги қонуни. 14.04.1999 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1999 й. 5-сон, 10-24 б.

1.1.10. Ўзбекистон Республикасининг Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисидаги қонуни. 26.05.2000 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2000 й. 5-6-сон, 83-92 б.

1.1.11. Ўзбекистон Республикасининг Маҳсулот тақсимотига оид битимлар тўғрисидаги қонуни. 07.12.2001 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002 й. 1-сон, 76-90 б.

1.1.12. Ўзбекистон Республикасининг Муҳофаза чоралари, антидемпинг ва компенсация божлари тўғрисидаги қонуни. 11.12.2003 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2004 й. 1-2-сон, 8-24 б.

1.1.13. Ўзбекистон Республикасининг Валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонуни. 11.12.2003 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2004 й. 1-2-сон, 26-36 б.

1.1.14. Ўзбекистон Республикасининг Экспорт назорати тўғрисидаги қонуни. 26.08.2004 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 2004 й. 37-сон, 4-7 б.

1.1.15. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси 30.11.2007 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 2007 й. №52, 4-253б.

1.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари

1.2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экспорт-импорт операцияларини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони 11.03.2005 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 10-11 сон, 6- б.

1.2.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар

тўғрисида»ги фармони 11.04.2005 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 15-16 сон, 4-7 б.

1.2.3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ташқи иқтисодий ва савдо алоқалари, хориж инвестицияларни жалб этиш соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги фармони 21.07.2005 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 28-29 сон, 9-10 б.

1.2.4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экспорт–импорт операцияларини тартибга солиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори 19.09.2005 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 40-сон, 6-7- б.

1.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

1.3.1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси ҳудудига жисмоний шахслар томонидан товарлар олиб келинишини янада тартибга солиш тўғрисида»ги қарори 19.06.2003 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 12-сон. 17-18 б.

1.3.2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Устувор инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун хорижий инвестицияларни жалб этиш механизмини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори 9.02.2004 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 6-сон. 29-30 б.

1.3.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга берилаётган имтиёзларнинг рағбатлантирувчи ролини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори 01.05.2006 й. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 18-сон. 21-22 б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг асарлари

2.1. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009

2.2. Каримов И.А. асосий вазифамиз- ватанамиз тарққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2010

2.3. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. -364 б.

2.4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. -349 б.

2.5. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Тошкент: Ўзбекистон, 1999. -686 б.

2.6. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10 -Т.: «Ўзбекистон», 2002. -432 б.

2.7. Каримов И.А. Биз танлаган йўл–демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли Т.11.–Т.:«Ўзбекистон»,2003. -320 б.

2.8. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. –Т.: «Ўзбекистон», 2005. – 448 б.

2.9. Каримов И. А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т. 15 –Т.: Ўзбекистон, 2007. - 320 б.

2.10. Каримов И.А. ” Мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари»га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. «Халқ сўзи» газетаси, 2015 йил 17 январь.

3. Илмий манбалар, китоб ва рисоалар

2.11. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. -196 с.

2.12. Авдокушин Е.Ф. Бойченко А.В. и др. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран. Под редакцией Калесова В.П., Осьмовой М.Н., М.:Флинта, 2001. -480 с.

- 2.13. Алимов Р.О., Расулов А.Ф., Қодиров А.М., ва бошқ. Ўзбекистон иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: назария ва амалиёт. //Ғуломов С.С. таҳрири остида. –Тошкент. Konsauditinform-Nashr, 2006. 360-380 б.
- 2.14. Бекмуродов А.Ш., Ғофуров У.В. Ўзбекистонда иқтисодиётни либераллаштириш ва модернизациялаш: натижалар ва устувор йўналишлар. Тошкент: - 2007 й.
- 2.15. Вахабов А.В., Разикова Г.Х., Хажибакиев Ш.Х. Мировая экономика. –Т.: НУУЗ, 2006. -304 б.
- 2.16. Вахабов А.В., Жумаев Н.Х., Бурхонов У.А. Халқаро молия муносабатлари. –Т.: “Шарқ”, 2003. -400 б.
- 2.17. Вахабов А.В. Бозор муносабатлари тизимидаги ижтимоий фондлар. –Т.: “Шарқ”, 2003. -320 б.
- 2.18. Вахабов А.В. Бозор муносабатларига ўтиш босқичидаги кўп укладли иқтисодиёт ва унинг такроран ҳосил бўлиши. –Т.: Молия, 2002. -325 б.
- 2.19. Жуков Е.Ф., Капаева Т.И., Литвиненко Л.Т. Международные экономические отношения. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. -485 с.
- 2.20. Красиной Л.Н. под. ред. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. –Москва: Финансы и статистика, 2001. -608 с.
- 2.21. Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х ч. –Ч. II. –Москва.: Международная отношения, 1999. – 488 с.
- 3.17 Махмудов Э.Р. Мировая экономика: современные экономические системы. –Тошкент. : УМЭД, 2006. -496 стр.
- 3.18 Шемятенков В.Г. Европейская интеграция. –Москва.: Международная отношения, 2005. -354 с.
- 3.19 Расулов А., Бедринцев А., Акилов А. Ўзбекистон: ташқи иқтисодий фаолият ва жаҳон хўжалигига интеграциялашув. –Т.: Ўзбекистон, 1996 -66 б.
- 3.20 Ўзбекистон иқтисодиёти асослари / Тўхлиев Н., Ҳақбердиев Қ., Эрматов Ш., Холматов Н. -Т.: ЎЗМЭ, 2006.-396 б.
- 3.21 Ҳамедов М.А., Алимов А.М. Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолият асослари. –Т.: Адабиёт жамғармаси, 2004.-328 б.
- 3.22 Шодиев Р.Х., Махмудова Э.Р. Жаҳон иқтисодиёти. Т.: Ғ.Ғулом, 2005. -312 б.
- 3.23 Шодмонов Ш.Ш., Ғофуров У.В. Иқтисодиёт назарияси. –Т.: Фан ва технология, 2005. -784 б. (лотин имлосида).
- 3.24 Salvatore D. International Economics. Prentice-Hall, 2004. -626

4. Электрон сайтлар

- 8.1. www.stat.uz
8.2. www.wto.org.
8.3. www.worldbank.org.
8.4. www.mfer.uz
8.5. www.mf.uz
8.6. www.gazeta.uz
8.7. www.press-service.uz
8.8. www.lex.uz